

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mektuplaşmaları 1

Correspondences of Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır 1

NECMİ ATİK

Geliş ve Kabul Tarihi: 30.11.2020/20.12.2020

Öz: Son devir Osmanlı âlimlerinin seçkinlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır “Müfessir Elmalılı” unvanıyla meşhur olmasına rağmen onun, dil, fıkıh, kelam, felsefe, mantık, hukuk, edebiyat ve sanat alanlarında da telif eylediği ve tercümesini yaptığı önemli eserleri bulunmaktadır. Elmalılı'nın ilmi ve edebî özellikleri yanında, siyasi kimliğinin de bulunması onun geniş bir çevreye sahip olmasına zemin hazırlamış ve çevresiyle döneminin en önemli haberleşme vâsıtası olan mektuplaşmalarla irtibatını devam ettirmiştir. O, uzakta yaşayan ailesine, arkadaşlarına özel mektuplarının yanında, vazife aldığı resmî daireler ve idarecilerine mektuplar yazmış, cevabî mektuplar almış ve en önemlisi bu mektupların bir kısmını arşivlemiştir.

İki bölüm halinde çalışacağımız söz konusu mektuplar; 1. “Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği Arasındaki Mektuplaşmalar” 2. “Elmalılı ile Şahıslar Arasındaki Mektuplaşmalar” 3. “Elmalılı ile Akrabaları Arasındaki Mektuplaşmalar” ana başlıkları ile ele alınıp değerlendirilecektir. İlk bölüm, “Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği Arasındaki Mektuplaşmalar” üzerine olacaktır. Söz konusu mektuplar üzerinde durularak, Elmalılı'nın hayatına, Diyanet İşleri Reisliği ile olan ilişkilerine, yazdığı meâl ve tefsire ve yaşadığı döneme farklı açılardan ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ahmet Hamdi Akseki, Rıfat Börekçi, Mehmet Akif Ersoy.

*Araştırımcı-Yazar. necmiatik@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7370-8577>

Abstract: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, who was one of the elite of Ottoman scholars of the last period, is famous with the title of "Müfessir Elmalılı", but he also has important works in the fields of language, fiqh, theology, philosophy, logic, law, literature and art. Besides the scientific and literary characteristics of Elmalılı, the fact that he had a political identity paved the way for him to have a wide circle and he continued his contact with his environment with the correspondence which was the most important communication tool of his period. In addition to his private letters to his family and friends who lived far away, he wrote letters to the official offices and administrators he took office, received responsive letters and most importantly, archived some of these letters.

These letters, which we will work in two parts; 1. "Correspondence between Elmalılı and the Directorate of Religious Affairs" 2. "Correspondence between Elmalılı and Individuals" 3. "Correspondence between Elmalılı and His Relatives" will be discussed and evaluated with the main headings. The first part will be on "Correspondence between Elmalılı and the Directorate of Religious Affairs". By focusing on these letters, we will try to shed light on Elmalılı's life, his relations with the Directorate of Religious Affairs, his work and commentary, and the period he lived in.

Keywords: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Presidency of Religious Affairs, Ahmet Hamdi Akseki, Rıfat Börekçi, Mehmet Akif Ersoy.

Giriş

Mektup temelde bir haberleşme aracıdır. Fakat zamanla, sadece haber taşımakla kalmamış, duygu ve düşüncelerin ifade edildiği edebî vasıtalarından biri haline gelmiştir. Bu özelliği ile mektup bir edebiyat türü olarak kabul edilmiştir. Mektubun tarihi yazının tarihi kadar eskidir. Öyle ki “yazı”dan sonra “ibtidâ” mektup vardı denilse mübâlağa edilmiş olunmaz. Zira pek çok türden önce mektubun varlığı bilinmektedir.¹ Mektup; şiir, hikâye, roman gibi edebiyatın aslî türlerinden sayılmamaktadır. Ancak, bütün bu türlerde mektubun bir form ve anlatım tarzı olarak kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Bunlara mektup tarzında yazılmış, gezi yazıları, makaleler ile tenkit ve münakaşa içeren metinler de ilave edilebilir. Dolayısıyla mektubun edebiyatta bir form ve anlatım tarzı olma gibi çok önemli bir yeri vardır. Mektuplar içerdikleri özellikler ve bilgiler açısından tarihi ve kültürel belge niteliği taşımaktadırlar.²

Mektup yakın döneme kadar, haberleşme, duygu ve düşünceleri ifade etme aracı olarak varlığını sürdürmüş, farklı alan ve konularda yazılan mektupları saklayıp arşivlemek âdet hâline gelmiştir. Elmalılı örneğinde olduğu gibi, arşivlenip muhafaza edilen mektuplar üzerinde araştırmacıların yaptığı çalışmalar sonucu tarihi, ilmi, edebî ve kültürel alanlar gibi birçok konuda önemli bilgiler ve belgeler ortaya çıkarılmış, söz konusu mektuplar yazıldığı dönemlerin farklı yönlerine ışık tutmuştur.

Elmalılı'nın, ilmî ve siyasî özellikleri yanında, edebiyat ve sanat alanlarındaki çalışmaları geniş bir çevreye sahip olmasına zemin hazırlamıştır. Döneminin en önemli haberleşme vâsıtası olan mektup yazma Elmalılı içinde de kaçınılmazdır. O, uzakta yaşayan ailesine, arkadaşlarına özel mektuplarının yanında, vazife aldığı resmî daireler ve idarecilerine mektuplar yazmış, cevabî mektuplar almış ve en önemlisi bu mektupları arşivlemiştir. Yazdığı mektuplardan önemli gördüklerinden bir nüsha daha yazıp arşivlemiş, kendisine gelen yazışmaların kuvvetle muhtemel hiçbirini zayi etmemiştir. Fakat Elmalılı'nın vefatından sonra

¹ Ömer Çakır, “Türk Edebiyatında Mektup” (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2005), VIII.

² Ömer Çakır, “Türk Edebiyatında Mektup” X.

metrûkâtında kendisine ait eserlerde tespit ettiğimiz eksiklikler gibi yazdığı ve kendisine yazılan mektuplardan da kayıplar olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Tespit ettiğimiz mektuplar dışında da kayıpların olma ihtimali çok yüksektir. Örneğin, Elmalılı tefsir yazma işini üstlendikten sonra yoğun mektuplaşma trafiği yaşadığı Akseki ile 1927-1934 tarihleri arasında hiç mektuplaşmadıkları görülmektedir ki, bu hâlin yedi yıl devam etme ihtimali bulunmamaktadır.

Mektuplarda kullanılan yazının -bir mektup dışında- Osmanlıca olması, Latinceye geçiş sürecinin zaman aldığını veya tarafların zaten bildikleri yazının kolaylığından dolayı Osmanlıca'yı tercih ettikleri izlenimini vermektedir. Ayrıca mektuplarda kullanılan hitap şekilleri ve kurulan cümleler, tarafların birbirlerine olan saygı, sevgi ve hürmetlerini gösterirken, münakaşaya varan konularda birbirlerini incitmek için kelimeleri özenle seçtikleri görülmektedir.

Elmalılı'ya yazılan ve Elmalılı'nın yazdığı mektupların biri hariç³ Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Mektuplar 1927-1942 tarihleri arasında yazılmıştır. Elmalılı'nın metrûkâtında yaptığımız çalışmalar sonucu günümüze ulaşan mektuplardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği Arasındaki Mektuplaşmalar: a. Diyanet İşleri Reisliği, b. Rıfat Börekçi, c. Ahmet Hamdi Akseki, d. Şerafettin Yaltkaya

2. Elmalılı ile Şahıslar Arasındaki Mektuplaşmalar: a. Mehmet Akif Ersoy, b. İsmail Hakkı Erzurumî, c. Cenap Şahabeddin, d. Musa Carullah Bigeyev, e. Muallim Vahyî, f. Prens-es-i Abbas Halim Paşa, g. Ada Mahkeme-i Asliye Âzâsı Necati Efendi, h. Garbi Karaağaç Belediye Reisi.

3. Elmalılı ile Akrabaları Arasındaki Mektuplaşmalar: a. Kardeşi Mahmud Bedreddin Yazır, b. Fatma Şerbetçioğlu c. Kızı Fatma Topbaş, d. Yeğeni Fatma Paksüt, e. Oğlu Muhtar Yazır

1. Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği Arasındaki Mektuplaşmalar

³ İstanbul Müftülüğü tarafından yazılan 10 Mayıs 1939 tarihli mektup (Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi).

Elmalılı'nın, Diyanet İşleri Reisliği ile görüşmeleri ve yazışmaları, TBMM'nin halkın dinî mevzuları Türkçe olarak daha doğru anlaması için Kur'ân-ı Kerîm ve en güvenilir hadis kitabı *Buhârî*'yi Türkçeye çevirme konusunu karara bağladığı 21 Şubat 1925 tarihi sonrası başlamaktadır. 21 Şubat 1925 tarihinden sonra Diyanet İşleri adına Ahmet Hamdi Akseki,⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi konusunda Mehmet Akif Ersoy ile tefsir konusunda ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ile görüşmeye başladı. Yedi ay süren görüşmeler neticesinde, 10 Ekim 1925 tarihinde, Diyanet Reisliği ile Mehmet Akif arasında meâl için ve Elmalılı ile de tefsir için mukavele imza edildi ve Beyoğlu Dördüncü Kâtib-i adli (noter) Midhat Cemal Bey (Kuntay) tarafından mukavele tanzim ve tasdik edildi. Mukâvele sonrası Elmalılı'nın Diyanet İşleri Reisliği ile yazışmaları ve sözlü görüşmeleri başladı.

a. Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği Arasındaki Mektuplaşmalar

Elmalılı'ya, Diyanet İşleri Resiliği Müessesât-ı Dîniye Müdiriyeti tarafından Müdür Mehmed Said imzalı üç adet mektup gönderilmiştir. Farklı ebatlardaki çizgisiz nohûdî renkli kâğıtlara yazılı mektupların, 24 Mayıs 1932 tarihli olanı hariç diğerlerinin sağ üst köşelerinde Osmanlıca baskılı celî divânî hattı ile "Türkiye Cumhuriyeti", bir alt satırında sülüs

⁴ Ahmet Hamdi Akseki: Akseki, babası Mahmud Efendi'nin Güzelsu Camii imamı olduğu, Akseki'nin Sülles (Güzelsu) nâhiyesinde doğdu. İlk aldığı derslerden sonra babası onu Ödemiş'e götürerek Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'ne kaydettirdi. Akseki, orada Gerçekli İsmail Hasib Efendi ve Aksekili Hacı Mustafa Efendi'den medrese derslerini okudu. 1905 yılında İstanbul'a gitti ve Fatih dersiamlarından Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'nin derslerine devam ederek 1914 yılında icâzetini aldı. Özel hocalardan ders alan Akseki, Mehmed Âkif'ten *Mu'allakât-ı Seb'a* başta olmak üzere Arap edebiyatı ile ilgili metinler okudu. Dâru'l-fünûn'un Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye Şubesi'ne girdi, dördüncü sınıfta iken fakülte lağvedilince Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin yüksek kısmına nakledildi ve son sınıfını orada okuyarak icâzetini aldı. Medresetü'l-Mütehasısîn'in Felsefe, Kelâm ve Hikmet-i İlâhiyye Şubesi'ne girdi ve birincilikle mezun oldu. Ruûs imtihanını kazanarak otuz iki yaşında dersîam oldu. 1908-1919 yılları arası farklı okullarda dersler verdi. 1919'da Medresetü'l-İrşâd'ın Vâizin Şubesi tarih felsefesi müderrisliğine, Şubat 1921'de İbtidâ-i Dâhil Medresesi ilm-i nefis müderrisliğine tayin edildi. Millî Mücadele için Anadolu'ya geçen Akseki, Ocak 1922-Kasım 1923 tarihleri arası Ankara Lisesi ulûm-i dîniyye muallimliği yaptı. Mart 1922 tarihinde Umûr-i Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Tedrîsât Umûm Müdürlüğü'ne tayin edildi. Şer'iyye Vekâleti'nin ilgâsı üzerine, Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi'nin isteği üzerine Nisan 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzâlığına tayin edildi. 1939'da Diyanet İşleri Reis muavinliğine ve M. Şerâfettin Yaltkaya'nın ölümü üzerine 1947'de Diyanet İşleri Reisliği'ne getirildi. Bu vazifede iken 9 Ocak 1951 tarihinde Ankara'da vefat etti ve Cebeci Asrı Mezarlığı'na defnedildi. Akseki'nin farklı konularda yazdığı eserleri bulunmaktadır. (Bkz. Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989): 293-295.

hattı ile “Diyânet İşleri Reisliği”, bir alt satırda da rika hattı ile “Müessesât-ı Dîniye Müdüriyeti” ve onun altında rakam bulunmaktadır. Mektuplar rika el yazısı ile yazılmıştır. Elmalılı ise, “Diyânet-i Riyâset Celîlesine” hitaben, Ahmet Hamdi Akseki’yi taksitlerini almak üzere vekil tayin ettiğini bildiren, 33,5x20,5 cm ebatlarında nohûdî bir kâğıda tarihsiz bir mektup yazmıştır.

Mukâvele sonrası en erken tarihli ilk mektup, mukavelenin ikinci maddesinde yer alan; “Riyâset-i müşârun ileyha Hamdi Efendi ile Mehmed Akif Bey’den her birine altışar bin lira tediye edecektir” bedelin, yine mukavelenin üçüncü maddesindeki “biner liranın peşin verilmesi”ne ait bir mektuptur.⁵ Söz konusu mektupta peşin ödenecek olan bin liranın defterdarlık veznesine yatırıldığı, kendilerinin veya vekillerinin ödemeyi alabileceği, varsa tercüme veya tefsire ait olan yazıların gönderilmesinin talep edildiği 22 Kânûn-i Evvel 1341/22 Kasım 1925 tarihli mektup şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti

Diyânet İşleri Reisliği

Müessesât-ı Diniye Müdüriyeti

Bihî 5290

Ulemâdan Elmalılı Hamdi Efendi Hazretlerine

Kur’ân-ı Kerîm’in tercüme ve tefsiri için Diyânet İşleri Riyâset-i Celîlesiyile zât-ı âlileri ve Akif Bey arasında te’âtî edilmiş mukâvelenâme mûcibince peşin verilmesi mukarrer bulunan biner liranın i’tâsı emri bu kerre vürûd etmiş ve meblağ-ı mezbûrun nâmlarınıza tediyesi için muktezâ bordrosu tanzim ve dîvân-ı muhâsebâtça vize edilerek defterdarlık veznesine tevdi’ edilmiş olmakla Akif Bey’in ve yahut vekili ile müştereken bi’l-mürâca’a meblağ-ı mezkûrun ahzı ve yazılmış tercüme ve tefsir var ise irsâli tez zamanda riyâset müşârun ileyhâdan iş’âr buyurulmakla bu bâbda ki müsveddelerinin Riyâsete gönderilmek üzere idâre-i ‘âcizeye tevdi’i ve bu hususa mûta’allik muhâberât ve irsâlâtta idârenin tevsît buyurulması temenni olunur Efendim.

22 Kânûn-i Evvel 1341

⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Dosya Kodu: 030 10 26 149 18.

Müessesât-ı Diniye Müdürü Mehmed Saïd-İmza⁶

Birinci mektuptan bir ay sonra yine aynı makam ve aynı kişiden 28 Kânûn-i Evvel 1341/ 28 Aralık 1925 tarihinde Diyanet İşleri Riyaseti, 22 Aralık 1925 tarihinde 5290 numaralı tahrîrâtla defterdarlık veznesinden peşin ödenecek bin liranın alınıp alınmadığını, yine varsa tercüme ve tefsire ait yazılanların Diyanet İşleri Riyâseti'ne gönderilmesini talep ettiği bir mektup göndermiştir.⁷

26 Ekim 1925 tarihinde yapılan mukavelenin altıncı maddesinde; “yazılanların Elmalılı'ya, Akif'e ve Diyânet İşleri Reisliği'ne verilmek üzere üçer nüsha halinde tebyizi”, yedinci maddede; “Müsveddelerin tebyiz ve inde'l-iktizâ kütübhânelerden bazı eserlerin istinsah ettirilmesi için Elmalılı ve Akif'in emrinde, ücretlerini Diyânet Resiliği'nin ödeyeceği iki hattatın istihdam ettirilmesi”⁸ maddelerine istinaden Elmalılı ile yapılan görüşmelerde şimdilik bir kâtiplerle yetinilmesi kararlaştırıldı. Bu görev için, Hattat Mustafa Râkım Unan ve Hattat Hulûsî Efendi'den icâzetli ve dersiâm olan Elmalılı'nın kardeşi Hattat Mahmud Bedreddin Yazır'ın uygun olduğu, her altmış sahife için yirmi lira ücret mukâbilinde 20 Nisan 1926 tarihi ile görevine başlayabileceği, Müessesât-ı Diniye Müdürü Mehmed Saïd imzalı bir mektupla Elmalılı'ya bildirildi. Söz konusu mektup şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti

Diyanet İşleri Reisliği

Müessesât-ı Diniye Müdüriyeti

Bihî 66

Dersi'âmdan Hamdi Efendi Hazretlerine

Zât-ı âlileriyle Akif Bey tarafından yazılmakta olan tefsir ve tercüme üç nüsha olarak yazılması ve bunun için ücretli iki kâtip istihdâmı mükâvelenâme icâbından ise de zât-ı âlileriyle vâki' olan müzâkerede şimdilik bir kâtiplerle iktifâ edilmesi takarrür etmiş ve ta'yin olunan kıt'ada beher forması yirmi sahife itibâriyle ve âyât-ı Kur'âniyye'nin harekeli nesih ve tercüme ve tefsirin rik'a hattı ile yazılmak ve hâk ve

⁶ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁷ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Dosya Kodu: 030 10 26 149 18.

silintiden ‘ârî bulunmak şartıyla yirmi sahifelik bir formanın üç nüshası için yani beher altmış sahife için maktû’an yirmi lira ücret mukâbilinde bunların nesih ve rik’a da hüsn ü hat ve ihtisâsı ma’lûm bulunmuş olan dersi’âmdan Mahmud Bedreddin Efendi’ye yazdırılması lede’l-isti’zân 20 Nisan 1926 tarihinde tensîb-i sâmiin Riyâsetpenâhiye iktiran eylemiş olmakla ‘arz-ı keyfiyyet olunur Efendim.

24 Nisan 1926

Müessesât-ı Diniye Müdürü

Mehmed Saîd İmza⁹

Mehmed Akif Ersoy’un Kur’ân-ı Kerîm’im meâlini yazma mukâvelisini 1932 yılında feshetmesinden sonra, 23 Mayıs 1932 tarihinde Diyanet Reisliği tarafından yapılan anlaşma ile meâl yazma vazifesi de Elmalılı’ya verildi. 24 Mayıs 1932 tarihinde noterde işlemleri biten sözleşme metni Mehmed Fehim imzalı bir mektupla Elmalılı’ya gönderildi. 24 Mayıs 1932 tarihli mektup şöyledir:

Bihi

Efendim

Noterden bugün alınan mukâvelenâmenin aslı Riyâset-i Celîleye bir sureti de leffen zât-ı sâmilere takdim kılındığı ma’ruzdur Efendim hazretleri. 24 Mayıs 1932

Hürmetkârları-Mehmed Fehim İmza¹⁰

Elmalılı’ya gönderilen mektuplar arasında sadece Latince yazılı nüsha İstanbul Müftülüğü tarafından gönderilen 10 Mayıs 1939 tarihli olanıdır. Elmalılı’ya İstanbul Müftülüğü tarafından üst yazı ile gönderilen mektubun ekinde Gerede Müftüsü Ali Rıza Ünlü’nün Diyanet İşleri Reisliği’ne gönderdiği 23 Mart 1939 tarihli ve “İslâmî bir Ansiklopedi” yazılmasını teklif ettiği iki sayfalık mektupta bilhassa Osmanlıca okuma bilmeyen ve Farsça’dan anlamayan gençlerin böyle bir esere çok ihtiyaç duydukları, Diyanet İşleri Reisliği tarafından Kur’ân-ı Kerim meâl ve tefsiri ile *Buhâri-i Şerif* tercümesinin çok faydalı ve isabetli olduğunu,

⁹ Elmalılı’nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

¹⁰ Elmalılı’nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

İslam Ansiklopedisi için de: “Elmalılı Hamdi, İzmirli İsmail Hakkı, Aksekili Hamdi, Arapkırlı Hüseyin, Tâhiru'l-Mevlevi, Kastamonu Mebusu Veled Çelebi, M. Ferid, M. Şemseddin, M. Ali Aynî, Tahsin, Ömer Rıza ve sâire gibi zevât-ı kirâma ihtisasları dâhilinde tevzî' buyurulduğu takdirde bu işe hal edilmiş nazarı ile bakacağım” ifadeleri yer almaktadır.¹¹

Gerede Müftüsü Ali Rıza Ünlü mektubunda İslam Ansiklopedisi'nin harf sıralamasının nasıl olması gerektiği konusundaki görüşlerini açıklarken, Elmalılı'nın fıkıh konusundaki çalışmasından da şöyle bahsetmektedir; “ Hurûf-i hecâ tertibi üzere (A) harfinden başlayarak Allah, Rahmân, Rahîm esmâ-i celîle-i sübhâniyeyi izah ederek adem, insan, îman, İslâm, edyân, ezan, abdest ilâ âhirihi devam etmek suretile eski tabir bir İslam külliyatı ve yeni tabirce de İslam ansiklubedisi vücuda getirmektir ki her genç ve herkes aradığını ve istediğini her meseleyi ve her mâlûmatı burada bulabilsin... Öğrendiğime göre bu işin fıkıh ciheti hal edilmiş gibidir. Elmalılı Hamdi'nin bu tertib üzere mecelle-i fıkıh nâmile bir eser ihzar buyurdıkları ve henüz tab ve neşir ettiremedikleridir.”¹²

Ali Rıza Ünlü ayrıca İslam Ansiklopedisi'nin hazırlanması ve basılması için gereken ödenek devlet tarafından karşılanamayacaksa, abone usulü ile bu işin halledileceğini mektubunun son kısmında şöyle dile getirmektedir: “Tahsisat cihetine gelince, zât-ı devletleri arzu buyurdıkları takdirde bu tahsisin bulunması ve alınması mümkün olduğu kanaatindeyim. Şayet bu da mümkün değilse bu eseri abuna usuliyle vücuda getirmek ve her müfti kendisi de dâhil olmak şartıyla la akal beş abuna temin etmesini mecburi tutmak şarttır. Abd-i dâileri şu küçük ve fakir Gerede şimdiden on abuna temin edeceğime söz veriyorum. Maddi ve manevi ciheti pek büyük olan bu hizmetten imtinâ edecek arkadaşlarım yoktur zan ederim. Eğer varsa onlarda ya bu deveyi gütsünler ya bu mesleği terk etsinler diyerek maruzatıma hitam verir ...”

Gerede Müftüsü Ali Rıza Ünlü'nün İslam Ansiklopedisi yazılması teklifini Diyanet İşleri Reisliği, kendilerinin de eklediği isimlerin olduğu listedeki kişilerin görüşlerinin alınması amacıyla İstanbul Müftülüğü'ne

¹¹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

¹² Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

göndermiştir.¹³ Ali Rıza Ünlü'nün mektubu ve liste, bir üst yazı ile Elmalılı'ya gönderilmiştir. Listede Dersiamdan Elmalılı Mehmed Hamdi olmak üzere, İzmirli İsmail Hakkı, Dersiamdan Arapkirli Hüseyin Avni, Tahirü'l-Mevlevi, M. Ferid, Mehmed Ali Ayni, Ömer Rıza, Dersiamdan M. Şerafeddin, Halim Sabit, Dersiamdan Kâmil Miras, Hoca Nazmi, Dersiamdan Yusuf Ziya, Rasathane Müdürü M. Fatin ve Muallim Hafız Kemal bulunmaktadır.¹⁴

Gerede Müftüsü Ali Rıza Ünlü'nün 23 Mart 1939 tarihli, Diyanet İşleri Reisliği'ne yazdığı İslam Ansiklopedisi hazırlanması teklifini içeren ve konunun muhatapları arasında listelenip Elmalılı'ya da gönderilen mektuptan, İslam Ansiklopedisi hazırlanma fikrinin o dönemlerde de var olduğu anlaşılmaktadır. Ali Rıza Ünlü'nün, İslam Ansiklopedisi'nin yazılabilmesi için abone usulü çalışma yapılması fikri de kayda değerdir. Ali Rıza Ünlü'nün, batılılar tarafından yazılan İslam Ansiklopedisi'ni tercüme yerine, tamamen Müslüman müellifler tarafından telif bir eserin oluşturulması teklifi ise, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilip basılan İslam Ansiklopedisi'nin başlangıcı ve safahatı noktasında araştırılmaya değer bir belge olarak gözükmektedir.

Elmalılı'nın, Diyanet İşleri Reisliği'ne Ahmet Hamdi Akseki'yi taksitlerini almak üzere vekil tayin ettiğini bildirdiği tarihi ve imzası bulunmayan bir mektubu vardır. Elmalılı'nın 24 Şubat 1927 tarihli Akseki'ye yazdığı mektubunda; "...Zât-ı 'âlinizi tevkil ettim oraca taksitlerimi alıp bana göndermenizi ricâ ederim..."¹⁵ şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere mektup 1927 yılına ait olmalıdır. Söz konusu mektup şöyledir:

Diyânet-i Riyâset Celîlesi'ne

¹³ İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) tarafından 1983 yılı sonunda kurulan İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü çalışmalar ilk meyvesini verdi ve TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 1. cildi 1988 yılında yayımlandı. Aynı yıl özellikle ilâhiyat ve İslâm ilimleri alanında nitelikli ilim adamlarının yetişmesine katkıda bulunmak amacıyla Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) kuruldu. 1993 yılında ansiklopedi çalışmaları ile araştırmacı yetiştirme faaliyetleri İSAM bünyesinde aynı çatı altında birleştirildi. Bu tarihten itibaren İSAM tarafından hazırlanan TDV İslâm Ansiklopedisi 2013 yılı sonunda 44. cildinin, 2016 yılında da iki ek cildin yayımlanmasıyla matbu olarak tamamlanmış bir eser haline geldi.

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/hakkında/kisa-tarihce>)

¹⁴ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

¹⁵ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

Muhterem Efendim Hazretleri

Makâm-ı Riyâset-i Celileleriyle akdedilmiş olan mukâvelenâme-i mahsus mucibince yazmakta bulunduğum ve bu kerre üçüncü cüzünü ikmâl ettiğim Kur'ân-ı Kerim tefsirinin her cüz'ü hitâminde taraf-ı dâ'iyâneme verilmesi mukadder bulunan meblağ taksitlerinin ba'de mâ mî'adları hulûlünde peyderpey Riyâset-i Celileleri veznesinden kendi imzâsıyla nâm-ı 'âcizâne ahz ü kabzına hey'et-i müşâvereniz a'zâsından Aksekili Hamdi Efendi dâ'îlerini tevki'l ettiğimi 'arz ve îcâbının icrâsına müsâ'ade-i Riyâset-penâhîlerini istid'â veistirhâm eylerim Efendim hazretleri.¹⁶

b. Elmalılı ile Rifat Börekçi Arasındaki Mektuplaşmalar

3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı Şer'îyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine başvekkâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kuruldu. 16 Aralık 1922'de Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti Hey'et-i İftâiyye kaldırılıp Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması üzerine Rifat Efendi,¹⁷ bu vekâletin 31 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisi oldu ve ölümüne kadar (5 Mart 1941) bu görevde kaldı.¹⁸

Elmalılı'nın metrukâtındaki çalışmalarımızda Rifat Börekçi'nin, Elmalılı'ya 14 Temmuz 1932 ve 4 Ağustos 1932 tarihli iki adet mektup

¹⁶ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

¹⁷ Rifat Börekçi: 15 Cemâziyelevvel 1277/29 Kasım 1860'da Ankara'da doğdu. Asıl adı Mehmet Rifat'tır. Babası Ankara ulemasından Börekçizâde Ali Kâzım Efendi'dir. Ankara Rüşdiyesi'ni 1873 yılında bitirdi. İstanbul'a giderek Beyazıt dersiamlarından Âtîf Bey'in derslerine katıldı ve icâzet aldı ve Ankara'ya döndü. 17 Şubat 1890'da Fazliye Medresesi'ne müderris oldu. 22 Ekim 1898'de Ankara İstinâf Mahkemesi üyeliğine tayin edildi ve 18 Mart 1907 tarihine kadar bu görevde kaldı. 7 Aralık 1907'de Ankara Müftüsü oldu. Sırasıyla Mûsile-i Sahn ve Mûsile-i Süleymâniye Bursa müderrislikleri, İzmir pâye-i mücerredî ve mahreç pâyeleri ile nişân-i Osmânî verildi. Milli Mücadele'yi desteklemek amacıyla Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu ve cemiyetin başkanı oldu. 23 Nisan 1920'de Menteşe'den (Muğla) mebus seçilerek ilk meclise girdi. Şeyhülislam Dürrizâde'nin İngilizlerin baskısı ile verdiği fetvayı reddeden bir fetvası Hâkimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanınca 25 Nisan 1920'de müftülük görevine son verildi ve mahkeme tarafından idamına, mallarının müsadere edilmesine karar verildi. Ankara hükümeti Rifat Efendi'yi Ankara Müftülüğü görevine iade etti. 27 Ekim 1920'de mebusluk görevinden kendi isteği ile ayrıldı. 16 Aralık 1922'de Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti Hey'et-i İftâiyye âzalığına getirilen Rifat Efendi, bu vekâletin kaldırılıp Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması üzerine 31 Mart 1924'te Diyanet İşleri reisi oldu ve ölümüne kadar (5 Mart 1941) bu görevde kaldı. Kabri Cebeci Asri Mezarlığı'ndadır. (Bkz. Veli Ertan, "Rifat Börekçi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul: TDV Yay., 1992): 325-326.

¹⁸ Bkz. İrfan Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 9 (İstanbul: TDV Yay., 1994): 455-460.

yazdığı, bu mektuplardan 14 Temmuz 1932 tarihli olanının ise kayıp olduğu tespit edilmiştir. Börekçi'nin, Elmalılı'nın metrukâtı içinde bulunan 4 Ağustos 1932 tarihli mektubu 18.5x27.5 cm ebatlarında, nohûdî renkli, çizgili iki varaktan oluşmaktadır. Sayfaların sol üst köşesinde Latin harflerle “T.C. Diyanet İşleri Reisliği” anteti bulunmakta, kağıtlar sol tarafın 2,8 cm içerisinden boydan çizgiyle ayrılmakta ve satırlar çizgiden sonra başlamaktadır.¹⁹

Elmalılı, Rıfat Börekçi'ye 19 Temmuz 1932 ve Ağustos 1932 tarihli iki cevâbî mektup yazmıştır. Çizgisiz nohûdî renkli kağıtlara yazılmış mektupların 19 Temmuz 1932 tarihli ve tek yaprak ve tek sayfa olanı 28x17 cm ebatlarında, Ağustos 1932 tarihli mektup ise 33.5x20,5 cm ebatlarında iki yaprak ve iki sayfadan oluşmaktadır. Rıfat Börekçi mektubunun sonuna “Diyanet İşleri Reisi” yazıp Latince “Rifat” diye imzalarlarken, Elmalılı mektubunun sonuna, “Dersiâmdan Elmalılı” ve “Elmalılı” yazıp 19 Temmuz 1932 tarihli mektubuna “Hamdi” imzasını atarken, diğer mektubuna “Hamdi” imzasından sonra ayrıca Latince “Hamdi” yazmıştır.

Elmalılı'nın Diyanet İşleri Reisliği ile imzaladığı Kur'ân Meâli sözleşmesinin tarihi 23 Mayıs 1932'dir. Elmalılı 19 Temmuz 1932 tarihinde Rıfat Börekçi'nin 14 Temmuz 1932 tarihli metrûkatta kayıp mektubuna yazdığı cevâbî mektupta, tercümenin hemen baskısının yapılması için karar verildiğini ve elinde tercümesi bitmiş kaç cüz var ise süratle gönderilmesinin ehemmiyetle tebliğ edilmesiyle üzüntüsünden ve hayretinden ne diyeceğini bilemez hâle geldiğini ifâde etmektedir. Sözleşmeden iki aya yakın geçen süre içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in başından altı cüz, sonundan da ve'z-Zâriyât ile Amme cüzlerinin meâlini yazdığını, meâli bir sene içerisinde tamamlamayı ümit ettiğini Elmalılı şöyle belirtmektedir: “...*Teessür ve tehayyürümden ne diyeceğimi bilemiyorum. Henüz pek az bir zaman geçmiş olduğu halde bugüne kadar baştan altı cüzü, sonundan da ve'z-Zâriyât ile 'Amme cüzlerini yazmış bulunuyorum, özeniyorum, inşaallah bu gidişle, bir mâni' olmadığı takdirde bir seneye kadar bitirmeyi ümit de ediyorum.*”²⁰

¹⁹ Bk. Ekler.

²⁰ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

Mektubun devamında Elmalılı, Akif'le müştereken başladıkları bu işi yalnız bitirmek üzere söz verdiğini ve elinden gelen gayreti gösterdiğini, yapılan sözleşmede tefsir ve meâlin birlikte basılması şartının olduğunu, baskı konusunun mukâvele şartları çerçevesinde yapılabileceğini hatırlatmaktadır:

“...Tefsîr ve tercüme evvelâ müşterek bir eser olmak üzere başlanmış, yazılarda öyle yazılmış, bu kerre ki mukâvelede de tercüme tefsirin içinde yani her ikisi birden ve aynı eserde tab' edilmek üzere ve ancak bu şart ile kabul ve teahhüt olunmuştur. Makâm-ı 'âlîlerine bir hicâb getirmemek eslemdir, bu sene tab'a başlanacak zarûreti mütehakkık ise mukâvele dâiresinde başlanabilir. Ama tefsirin tab'ı geri bırakılmak takarrur edince de hiçbir şey basılamayacak demek olur. Acizleri te'ahhüdünden zerre kadar inhirâf etmedim. Sabr u sebât-ı 'âlîlerine de i'timâdım ber-kemâldir. Ancak tercümenin ayrıca basılması haric ez mukâvele bir hareket olur. Böyle bir inhirâfı ise tecvîz buyuracağınıza ihtimâl veremem. Onun için dâ'îlerine bunu ehemmiyetle tebliğinden makâsad-ı 'âlî 'acaba yeni baştan bir teklîf yapmak mıdır? Yoksa oraca mukâveleye ri'âyet edilemeyeceği beyânıyla bundan böyle çalışmaktan vazgeçmemi bir ihtâr mıdır? gibi türlü ihtimaller içinde kaldım. Kur'ân-ı Kerim hakkında "metin" ta'birinin isti'mâlini de anlayamadım, çarem olsa idi yakından anlayabilmek için ziyarette bulunacaktım. Her halde ben te'ahhüdümü îfâya devâm edeceğim. Yalnız bu vaziyet karşısında tercüme tamamlanmadan hiçbir şey takdîm edememek iktizâ ediyor. Bundan dolayı tavzîh-i merâma intizâr ile teveccühât-ı semûhîlerinin devâmını niyâz eylerim Efendi hazretleri. 15 Rebûlevvel 1351 /19 Temmuz 1932 Elmalılı”²¹

Elmalılı'nın 19 Temmuz 1932 tarihinde yazdığı mektubun Rifat Börekçi'nin eline ulaşmamıştır ki bunu Börekçi'nin 4 Ağustos 1932 tarihinde yazdığı mektubundan anlıyoruz. Zira Börekçi mektubuna 4 Ağustos 1932 tarihli mektubuna, 14 Temmuz 1932 tarihli mektubuna cevap olmadığını ifade ederek başlamaktadır. Börekçi, Elmalılı'ya, tercüme ve tefsirin hemen baskısının yapılmaya başlanması konusunda yetkililere katî söz verdiklerini, tefsirin baskısının ise uzun zaman alacağından ve

²¹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

takibi zor olduğundan tercümenin müstakil olarak basılmasını arzu ettiklerini ve böyle muvafık bulduklarını şöyle bildirmektedir:

“...Aynı zamanda taraf-ı fâzilânelerinden yazılmış olan mufassal ve kıymetli tefsirin tab' ve neşri uzun zamana mütevakkıf ve bunu herkesin ta'kîb edebilmesi de güç olduğundan tercümenin müstekillen tab'ı arzu edilmektedir. Tarafımızdan bunlar nazar-ı dikkate alınmış, tefsirinde ikmâli ve tab'ı ve neşrine mâni' teşkîl edebileceği vârid-i hâtır olduğuna bir taraftan metn-i celîl ile birlikte tercümenin, diğer taraftan da ayrıca tefsîrin tab'ına başlanılmasını muvâfık bulduk. Tab'a başladığımızı anlatmak için sizce hazırlanmış olan kısımlarla şimdiden işe başlamak lazımdır. Onlar tab' edilirken hazırlanan kısımlarda verilir.

Metn-i Celîl ile birlikte tercümenin tab'ına başlarken bir taraftan da tefsirin tab'ına başlanacağından isteyenler tefsire de mürâca'at ederek tercüme de mücmel olan noktaları oradan anlayabileceklerdir. Akif Bey'in sebebiyet vermesiyle bugüne kadar uzayıp gelmiş olan bu mesele bu sene bi'z-zât hükümet tarafından ehemmiyetle ta'kîb ve buna bir nihâyet verilmesi arzu edilmiştir. Buna nihâyet vermekte ancak tab'a başlamak demektir.

Binâen 'aleyh evvelce de bildirildiği üzere hazırlanmış olan kısımların hemen tab'a verilmesi için icâb eden mu'âmeleye tevessül olunmak üzere cevâbınıza intizâr olunduğunu 'arz eder ve bi'l-vesîle hürmetlerimi takdîm eylerim Efendim.

Diyânet İşleri Reîsi Rifat²²

Elmalılı, Rifat Börekçi'nin 4 Ağustos 1932 tarihli mektubunu alıp okuyunca, Börekçi'ye yazdığı 19 Temmuz 1932 tarihli mektubun henüz ona ulaşmadığını anlamış, önceki yazdıklarını kısaca özetlemişti. Ayrıca Elmalılı, Börekçi'nin mektubunda yazdıklarının yaptıkları mukaveleye uyulmadığı, zira 23 Mayıs 1932 tarihli mukâvele şartlarında tefsir ve tercümenin bir yerde ve aynı eserde basılması gerektiğinin açıkça ifâde edildiğini, aksi hâlin anlaşmanın feshine sebep olacağını şöyle belirtiyordu:

²² Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

“14 Temmuz 1932 tarihli tahrîratda Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin hemen tab' edilmesi tefsîrin tab'ına sonra başlanması tekarrur etmiş olduğu cihetle kaç cüz yazılmış ise sür'atle gönderilmesi lüzûmu ehemmiyetle tebliğ buyurulmuştu. Hâlbuki bu işe birlikte olmak üzere başlandığı gibi bu kerre 23 Mayıs 1932 tarihli mukâvelemizde de tefsîr ve tercümenin her ikisi bir yerde ve aynı eserde tab' edilmek üzere kabul edildiği musarrah bulunuyordu. Böyle iken tercümenin ayrıca tab' edilmesinin takarrür ettirilmiş olması mukâvelenin feshi cihetine gidildiğini ifhâm etmiş oluyordu... Bu def'a ise 4 Ağustos 1932 tarihli tahrîratda Muvâzene Encümenine verilmiş söze nazaran önce tercüme müstakillen basılmadıkça tefsîrin basılamayacağı vârid-i hâtır olduğundan bi'l-bahs aynı tebliği te'kîd ile cevâb emir buyuruyorsunuz...”

Elmalılı, Börekçi'ye meâl sözleşmesini yaparken kendisine kolaylık gösterileceğinin vaad edildiği için, Akif'e ait bu işi devraldığını ve henüz üç ay bile olmadan mukavelenin tatbikinin istenilmediğinin görüldüğünü, fakat konu ile alâkalı tek belge mukâvele olduğu için mukâvele hârici hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini, yeni bir mukavele ise imzalamayacağını kesin bir şekilde şöyle ifâde ediyordu:

“...Cereyân-ı halden ve her iki tahrîratdan anlaşılıyor ki mukâvelenin tatbîki istenilmiyor. Fakat yegâne miyâs-ı 'amel olan mukâvele hükümsüz bırakılacak olunca da bu hususta i'timât edilecek hiçbir tutamak kalmıyor. Zan ederim ki dâ'îlerini bu cihete sevk etmeyi arzu buyurmazsınız. Ben hastalıklar içinde bütün gayretimle te'ahhüdümü ifâ ile mahcûb kalmamaya çalışıyorum, başkaca bir 'ârizaya ma'ruz kalmazsam inşaallah bu gidişle bir seneye kadar tercüme bitireceğimi ümit de ediyorum. Basılacaksa ikisi beraber basılır, yoksa hiçbiri basılamayacak demek olur, çünkü ayrılabilmesi için yeni şerâit ile yeniden bir mukâvele yapılmak lâzım gelecek, bu ise işi uzatacağı gibi yeniden böyle bir te'ahhüde daha girmeye 'acimde müsâ'it değildir...”²³

Elmalılı mektubunda, kolaylık beklerken tazyik edilmesini anlamadığını ve bu olaydan çok üzüntü duyduğunu, Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin kolay bir mesele olmadığını ve birkaç ay içerisinde yapılamayacağını; “Kur'ân-ı Kerîm tercümesi ne kadar kolay bir şey olmalı veya ben

²³ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

ne kadar haddini bilmez bulunmalıyım ki birkaç ay içinde sür'atle meydana konuluvermesini va'de cüret edebileyim!..”²⁴ şeklinde ifade ederken, hukuki bir münakaşaya meydan vermemek için fesih konusunun açıkça tarafına tebliğini istemekte ve dört madde hâlinde yazdığı talepleriyle mektubunu tamamlamaktadır:

“...Şu halde ma'rûzatımı hulâsa edeyim:

1. Dâ'ileri te'ahhüdümde sâbit ve sadâkatkârım. Makâm-ı 'âlîlerine bir hicâb getirmemek eslemdir. Sabr u sebât-ı reisânelerine i'timâdım da ber-kemâldir. Ancak yazmakta olduğum tercüme evvel ü âhir tefsîrin içinde basılmak üzere te'ahhüt edilmiş bir eserdir. Hâric ez mukâvele bir harekete cüret edemeyeceğim.

2. Tercümeyle tefsîrin vardığı yere kadar yetiştirip de ikisini bir tensik etmedikçe tab'ı hakkında şimdilik hiçbir te'ahhütte bulunamayacağım.

3. Hükümetçe feshin iltizam buyurulup buyurulmadığının bir an evvel dâ'ilerine sarâhatle tebliğini tekrar niyaz ederim ki vaz'iyetim te'ayyün edebilsin.

4. Tercümeden dolayı şimdiye kadar hiçbir şey almadığımı da arz ve her halde teveccihât-ı semûhilerinin idâmesini istirham ile büyük hürmetlerimi takdîm eylerim Efendim Hazretleri. Ağustos 1932 Ders-i'âmdan Elmalılı İmza Hamdi”²⁵

Diyânet İşleri'nin meâl ve tefsirle alâkalı tazyîk ve baskıları devam etmiş, Elmalılı'nın rızâsı dışında 1935 tarihinde tefsir meâlle birlikte basılmaya başlanmış ve Hak Dini Kur'ân Dili tefsirinin tamamının basması 1938 yılında tamamlanmıştır.²⁶

c. Elmalılı ile Akseki Arasındaki Mektuplaşmalar

Vazife yaptığı Şer'îye Vekâleti'nin ilgası üzerine Dârülfunûn İlahiyat Fakültesi hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirilen Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin isteği üzerine Nisan 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzâlığına tayin edil-

²⁴ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

²⁵ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

²⁶ Bkz. Necmi Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İkinci Meâlî”, *İlahiyât Araştırmaları Dergisi* 13 (2020): 183-222.

mişti. Akseki bu görevinde iken, Elmalılı ve Akif ile imzalanan sözleşmeye Diyanet İşleri Reisliği'ne vekâleten imza atmış, uhdesine verilen meâl ve tefsir konusunu bizzat kendisi takip etmeye başlamıştı.

Mukâvele sonrası Akseki, tefsire dâir konuları İstanbul'a geldiği zamanlarda Elmalılı ile yüzyüze görüşerek veya Ankara'da Diyanet İşleri Reisliği'nde olduğu dönemlerde mektuplar yazarak takip ediyordu. Elmalılı'da tefsir ile alâkalı konularda gelen mektuplara cevaplar veriyor veya kendisi de mektuplar yazıyor, Akseki'den cevâbî mektuplar alıyordu.

Akseki, Elmalılı'ya 1927-1940 tarihleri arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi mektup yazmıştır. Elmalılı ise Akseki'ye beş mektup yazmıştır. Bu mektuplardan 1927 yılına ait dört mektup bulunmakta, mektuplaşmaların yoğun olduğu tarihler 1934-1940 yılları arasını göstermektedir.

Elmalılı'nın, Akseki'ye yazdığı mektuplar 33,5x20,5 cm ebatlı, çizgisiz nohûdî renkli kâğıtlara rika el yazısı ile yazılmıştır. Akseki'nin yazdığı mektupların kâğıtları çizgili ve çizgisiz muhtelif kâğıtlardan olup, farklı renk ve ebatlardadır. Akseki mektuplarını oldukça bozuk ve zor okunan rika el yazısı ile yazmıştır.

Elmalılı ile Akseki arasındaki mektuplaşmalarda tarafların kullandıkları hitap şekilleri nahîfâne ve nâzikâne üslup taşımaktadır. Elmalılı yazdığı mektuplarda Akseki'ye hocası ve büyüğü olarak; "Taraf-ı 'Âlîlerine, Kardaşım", "Muhterem Fazılıımız Hamdi Efendi Oğlumuz", "Huzûr-i Fazîletlerine, Hem Gam-kisârım, hem dil-şikârım Muhterem Hamdim", "Cenâb-ı Fâzîlânelerine, Fâzıl Evlad!", "Cenâb-ı Fazîletlerine, Muhterem Evlâd!" şeklinde hitap ederken; Akseki; "Huzûr-i Fâzîlânelelerine, Üstâd-ı Hakîm Efendim Hazretlerine", "Üstâd-ı Fazâil-nihâdım Efendim Hazretleri", "Huzûr-i 'Âlîlerine, Üstâd-ı Muhteremim, Fazîletli Efendim Hazretleri", "Fazîlet-penâh Efendim Hazretleri", "Üstâd-ı Hakîm Efendim Hazretleri", "Huzûr-i Fazîlete, Efendim Hazretleri", "Yüksek Huzûra, Üstâd-ı Muhteremim Fazîletli Efendim Hazretleri", "Huzûr-i 'Âli-i Fazîlânelerine Üstâd-ı Fazîlet-i Etemm Efendim Hazretleri", "Huzûr-i Sâmi-i Fazîlenâlerine Üstâd-ı Fazîletmeâbım Efendim Hazretleri", "Yüksek Huzurlarına Üstâd-ı Hakîm, Üstâdül-küll, Efendim

Hazretleri”, “Huzûr-i ‘Âli-i Fâzılânelerine, Pek Muhterem Üstâdım Efendim Hazretleri”, “Pek Yüksek Üstâdın Nazar-ı Tenkitlerine, Üstâd-ı Fazîlet-nihâdım Efendim Hazretleri”, “Fazîletli Hamdi Efendi Hazretlerine” şeklindeki hitap cümlelerini tercih etmektedir.

Elmalılı ile Akseki arasındaki mektuplar hitap başlığından sonra, kısaca sıhhat ve âfiyet temennileri ve dualarla başlamakta, genellikle cevap verilen mektubun tarihi verilip, var ise gecikme sebebi açıklandıktan sonra asıl konuya geçilerek devam etmekte ve duâ ve hayır temennileri ile tamamlanıp, hicrî ve rûmî tarihler atıldıktan sonra, Elmalılı tarafından “Erenköyü’nde Kozyatağı’nda Hacı Hüseyin Paşa Köşkü’nde Münzevî Elmalılı”, “Elmalılı” şeklinde yazılıp altına imza atılırken, Aksekili tarafından “Ed-Dâî Aksekili”, “Ta’zimkârınız Aksekili”, “Duâcınız Aksekili”, birkaç tane mektubunda da sadece “Aksekili” yazılarak altına imza atılmaktadır.

Elmalı ile Akseki arasındaki mektupların ilki, Elmalılı’nın 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihinde yazdığı mektuptur. Elmalılı’nın üçüncü cüzü geciktirme sebeplerini dile getirdiği, Akif’in Ârâf suresini de gönderdiğini ve taksit ödemelerini talep ettiğini beyan ettiği ilk mektup şöyledir:

Taraf-ı ‘âlilerine

Kardaşım:

Çok selam eder gözlerini öperim. Sizi hayli intizârda bıraktım zan ederim. Teşrifinizi müteakip Âlûsî tefsirinin birinci cildiyle Ahkâm-ı Kur’ân’dan bir cild göndermiştiniz aldım. Ahkâm-ı Kur’ân bulmuştum, diğeri çok isâbet oldu teşekkür ederim. Zan ediyorum ki çok sürmeden üçüncü cüz’ü takdim edeceğim ve cevap yazacağım. Fakat birçok mâni’alar karşısında bugüne kadar ikmâl edemedim. İşte şu dakikadadır ki bitirdim ve lehül-hamd tebyîza veriyorum. Bu te’hirin iki sebebi oldu birisi gerek sûre-i Bakara’nın nihâyetlerinde ve gerek sûre-i Âl-i İmrân’ın bidâyetlerinde o kadar derin ve o kadar mefâsil ve yüksek hakâik ve meârif-i ilâhiyye karşısında kaldım ki imdâd-ı İlâhiye sığınarak geceleri gündüzlere katıp uğraştım. Anlayabildiğim kadar izah etmekten kendimi alamadım. Bu arada ise tam bir ay hastalıkla ve hastalarla uğraşmaya da mecbur kaldım. Velhâsıl üzüldüm yoruldum. ‘Âdetâ

bî-mecâl kaldım. Bir an evvel beş on kuruş almaya ne kadar ihtiyâcım vardı bilerseniz. Kış etrafımızı çevirdi, odun kömür duman olup gitt, bak-kal defterleri doldu. Zâten yok olan rengimiz soldukça soldu. Hoca renk-sizliğini itiraf ediyor diyecek misin bilmem? Fakat ben bununla şafak-lamıştım demek istiyorum desem de olabilir. 'Azamet-i Kur'ân beni eritti, o benim öteden beri iman edegeldiğimden daha büyük bir mu'cize olduğunu her lahzada isbat ettikçe ediyor. Sûre-i Âli İmrân'ın başı büs-bütün 'ilmî, usûl, kelâm-ı hikmet, tasavvuf, fünûn-i tabi'yye, ic-timâ'yye ilh. her şey. Dîn-i İslâm'ın isbât-ı hakîkkati, mesele-i 'İsâ'nın halli, neler neler, ma'a mâ fih bu sûreden i'tibâren tahşivî bir üslûp tuta-caktım, yapmadım değil lâkin yine biraz taştım. Bi-havlillâhi Teâlâ bitti. Bundan sonra öyle tahmin ediyorum ki üç dört cüz bu cüz'lerden birisi kadar olmayacaktır. Bu da lüzumu olmadığından değil, ikmâlîni tesri' ihtiyacındandır. Ve ben öyle zan eyliyorum ki siz onu daha ziyâde tensib edeceksiniz. Öylesine diyorum ki yazdıklarımı fazla gibi telakki edenler olacaktır. Biraz daha yazayım Âkif'in de fikrini alalım da belki bu yaz tab'ına cevâz veririz. Burada okuduğum zevât şâyân-ı takdir buluyorlar. Ma'a hâzâ el-hak ben ancak Kur'ân'ın hakkını düşünüyorum. Sizin de fikrinizin beyanına muntazırım. Âkif sûre-i A'râf'ı da gönderdi.

Bu mektubuma leffen bir arzuhâli de takdim ediyorum. Zât-ı 'âlini-zi tevkil ettim oraca taksitlerimi alıp bana göndermenizi ricâ ederim. Birkaç gün sonra Ramazan geliyor, sür'at-i mümkinine ile irsâli tam sıra-sında büyük bir 'inâyet olacaktır. Birinci ve ikinci cüzlerin taksitlerini burada almış idim. Siz bu üçüncüden başlayacaksınız.

Reis Efendi hazretlerine arz-ı ihtirâm ve rüfekâ-yı muhteremenize hürmetle selâm eylerim Efendim. 21 Şa'bân 1345 (24 Şubat 1927)

Erenköy'nde Koz Yatağı'nda Hacı Hüseyin Paşa Köşkünde Mün-zevî Elmalılı- İmza²⁷

Elmalılı'nın yazdığı 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihli mektuba Akseki; "Çok intizârda bıraktığımı biliyorum, 22 Şaban 1345 tarihli ilti-fatnâme-i fâzîlânelerine şimdiye kadar cevap veremediğimin esbâbı da izâhât-ı âtiyeden anlaşılacaktır" cümlesiyle cevap olarak yazdığı anlaşıl-an mektubunda, Elmalılı'nın dersiâm maaşının âkibeti ile ilgilendiğini

²⁷ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

fakat halledemediğini, taksitleri ödemek için gerekenin yapılacağını yazdıktan sonra tefsirle alâkalı şunları yazmaktadır:

“Tefsîri okuyoruz. Çok mühim muvaffakiyyet vardır. Hârûn Efendi’de tamamen okuttu. Bi’l-hassa arz-ı hürmet ve teşekkür eder. Çok alâkadâr oldu. Fevka’l-âde muvaffak olduğunuzu dâimâ söylemektedir. Bendeniz okurken ba’zı nokat hakkında hatırıma gelen şeyleri not ediyorum. Bilâhire Efendimize arz edeceğim. Hatırımıza gelen şeylerden biri de biraz daha münakkıh olması idi. Bunu zât-ı fâzîlâneleri bi’z-zât mektubunuzda söylüyorsunuz. Ma’a mâ fih bu ciheti esnâyı tab’da bile olacaktır. “Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten fe-be’asellâhü...” âyet-i kerîmesinde Abduh’un çok uzun bir tefsîri vardı. Bunu da görmenizi çok arzu ederdim. Ma’a mâ fih bi’l-âhire de görülebilecektir. Formaları Muvâzene-i Mâliye Encümeni gördü ve ipek kağıt üzerine basılmasını temenni etti. Akif bey muvâfakat ederse, buyurduğunuz gibi, bu yaz tab’a başlayabiliriz. Cenâb-ı Hak ‘âfiyette dâim ve hayırlı muvaffakiyyetler ihsân buyursun. Tekrâr ediyorum: İstid’ânızı gönderiniz ve isterseniz meseleyi tavzîh eder pullu bir de Reîs Efendi’ye mektup yazınız. Cevâbınıza intizâr eder ve ‘arz-ı ta’zîmât eylerim muhterem üstâdım Efendim. Du’âcınız Aksekili İmza”²⁸

Akseki’nin, tefsir ve meâlin yazılmış kısmını bu yaz baskıya başlayabiliriz dediği 1927 yılının yazıdır ve bu tarihe kadar Akif meâlden A`râf sûresi dahil 178 sayfalık meâli Elmalılı’ya göndermişti. 1927 yılının Şubat ayından sonra Akif meâlden hiçbir şey göndermemeye başlamıştı. Akseki, Elmalılı’ya yazdığı 25 Eylül 1927 tarihli mektubunda bu sıkıntılı durumdan şöyle bahsetmektedir:

“Bu mektubu Reis Efendi Hazretlerinin üç dört defa vukû bulan ihtarları üzere yazıyorum. Reis Efendi Akif Bey’in vaz’iyyetine çok müteessirdir. Bu sebeple bendenizde çok müteessir oldum. Çünkü dâima kırıcı sözlere muhâtap, daha doğrusu her an muâteb olmaktayım. Efendi Hazretleri de çok sıkıldığından ve herkes nazarında rezil olduğunu (ta’bir kendisininidir) söylediler. Hamdi Efendi hazretlerine yazınız, bu ne olursa bir an evvel anlayalım, buyurdular. Bu sene tab’a başlamak bizce çok muvâfık olacaktır. Akif Bey’in maksadını zât-ı âliniz her halde an-

²⁸ Elmalılı’nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

lamışsınızdır. Ne yapmak lazımsa lütfen bildiriniz. Bu sebeple şimdiye kadar Akif Bey'den kaç cüz gelmiştir, vel'ân devam ediyor mu? Akif Bey'in kat'î fikri nedir? Bizim fikrimiz tekrar ediyorum mukâvelenâme ahkâmına riâyet edecekse tercümeleri behemehâl isteyeceğiz. Böyle gayr-i memdûd bir zaman için durmak gayr-i mümkündür. Hamd olsun zât-ı âlinizin deruhte ettiği kısım ilerledi ve bunu bugün tab'a başlamak mümkün olacaktır. Zât-ı âliniz de peka'lâ dersiniz hemen başlayacağız. Fakat Akif Bey'in deruhte ettiği kısım ne olacak? Böyle olacağını bilseydik hepsini zât-ı âlilerine tevdi' ederdik. Fakat..."²⁹

Diyânet İşleri Reisliği, hükümetin baskısıyla bir an önce tefsir ve meâli -eksik olsa da- basmak istediğini ifâde ediyor, Elmalılı'dan, Akif'in niyetinin ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Elmalılı, Akseki'nin 25 Eylül 1927 tarihli mektubuna yazdığı cevâbî mektupta şu açıklamalarda bulunmuştu:

“Dün Erenköy'den İstanbul'a naklettim. Bugün de 25 Eylül 1927 tarihli bir mektubunuzu aldım. “Dost bî pervâ felek bî rahm-i devrân bî sükûn” dedim. Âkif beyden suâl ediyorsunuz. Ve ‘itâb ve endişeden bahsederek fikrimi soruyorsunuz. Fi'l-vâki' ben bu işe yalnız olarak başlamadığıma çoktan pişman oldum. Fakat bu pişmanlığım mesele de endişe edilecek bir hâl bulunduğundan değil, ezher-cihet mu'âvenesiz kalarak münferiden çalışmak mecburiyetinde kaldığımdan ve bi'n-netice bütün mes'ûliyete yalnızca ma'ruz olduğumdan dolayıdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk senedir geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve müzâhama katlanarak takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüz'ü iblâğ eylediğim eser müceb-i tatmîn olmamıştır. Şüphe yok ki Reis Efendi hazretlerinin hakk-ı 'acizânemdeki teveccühlerine karşı bu vaz'iyet endişe-nâk içinde kalmışım ne kadar hüznümü mücib oldu bilseniz. Doğrusu ben bugün bu işi yalnız başıma itmâm edip başarmak 'azmiyle çalışıyorum ve öyle bir sûrette çalışıyorum ki şayet Âkif bey hiçbir şey gönderemeyecek olursa eser nâkıs olmasın. Meâl kısımlarını doldururum mümkün olsun. Âkif'in işi 'akim bırakacağına dâir hiçbir zaman zehâbım, sû-i zannım yoktur. Ancak ortada Âkif bu işe teşrikten düşündüğüm mu'âvenetten mahrum kalışım vardır. Ma'lûm-i 'âlileri

²⁹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

olduğu üzere Âkif ilkbahara kadar bana sûre-i En'âm'ın nihâyetini göndermiş idi el-yevm nezdimde yedi buçuk cüz'ü mevcuttur. Benim yazdığım da şimdi birinci cüz'e gelmiştir. Bu yaz henüz mâ ba'dini göndermedi. Bidâyeten gönderdiği bir mektupta "Henüz bu tercümeler taslaktır, on on beş cüz sonra meslek-i muhtâr-ı yakîn edecek, Na'im Bey'den başkasının görmesine râzı değilim, tam gayr-i tam birçok tercümelerin mevcut olduğunu biliyorum. İntihâl ederler sonra da bizi müntahil olmakla kâmetli gösterirler. Tabi'i Aksekili Hamdi Efendi Hoca'nın isti'câline de bakacak değiliz. Biz vesilemizi sarf etmiş olduğumuz kanâ'atini kendimizce hâsıl etmeden eseri ortaya çıkaracak veyâhut mahalline teslim edecek değiliz öyle değil mi?" diyordu. Ben, hayır cüz cüz teslim edeceğiz, bu hem mukâvele icâbı hem de benim ihtiyâç ve zarûretim muktezâsıdır demiş idim. Fakat yazdığım mektubu isâl edemedim ve kendisiyle de muhâbere etmiyorum. Bi'l-vâsıta edindiğim ma'lûmâta göre Âkif orada âsûde bir fikr ile çalışabildiği için bir an evvel bitirebilmek üzere hitâmına kadar kalacakmış. Bitirdikten sonra i'timâd ettiği zevâtın nazar-ı tenkitlerine de 'arz edecek ve ba'de tab'ı için takdim edecekmiş. Başkaca bir maksat perverde ettiği veyâhut ahdini ifâ etmeyeceğine dâir bir his ve fikrim yoktur. Yalnız ortada bir hakikat var ki o da benim tek başıma mes'ûl olarak kalmam ve bu bâb da kendisinden hiçbir mu'âvenete mazhar olmadığım gibi bu yüzden pek çok zahmetlere giriftâr olmuş bulunmamdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk seneden beri geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve mezâhime ve yalnızlığa katlanarak, takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüze iblağ ettiğim eser müceb-i tatmîn olmamıştır. Şüphe yok ki Reis Efendi Hazretleri'nin hakk-ı 'âcizânemde perverde ettikleri teveccühâta karşı böyle endişeli bir vaz'iyette bulunmuş olmam son derece mûcib-i mahzûniyetim olacağı tab'îdir.³⁰ Ben bunlara meydan bırakmamak için beş altı ay evvel tab'a başlamak mes'elesini size yazmış idim. Zan ediyorum ki ben hâlden anlar bir insanım, bunun için eser bitmeden evvel tab'ı cihetine gidilmemek mukarrarât-i esâsiyeden olduğu halde her türlü kıl ü kâl ihtimâlini kat' etmek üzere tab'ına teşebbüs sûretine râzı oldum. Gerçi bunun her hâlde iyi bir şey olacağına hüküm etmiyorum, fakat mahzûr da görmez oldum. Âkif'in rızâsını istihsâl etmek üzere

³⁰ Mektupta bu iki cümle tekrar edilmiştir.

*muhâbere de edilebilirdi ve yine edilebilir. Ancak bu da yalnız bana tahmîl edilmemelidir*³¹

Elmalılı, yazdığı tefsir münasebetiyle sık sık görüştüğü ve mektuplaştığı Akseki ile 1927-1934 yılları arasında da mektuplaşması muhtemel olduğu halde metrukâtında bu tarihler arası mektuplar kayıp gözükmemektedir. Ayrıca Mehmet Akif'in Diyanet İşleri Başkanlığı ile yaptığı meâl sözleşmesini feshetmesi üzerine Mayıs 1932'de meâl sözleşmesinin Elmalılı ile yapılması sonrası gündemde olan "Türkçe İbadet" konusunda kullanılmak üzere (14 Temmuz 1932 ve 4 Ağustos 1932 tarihli Rıfat Börekçi'nin mektuplarında görüleceği üzere) meâlin basılmak üzere derhal istenmesi, Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği'nin arasında sıkıntılara sebep olmuş, Elmalılı anlaşmanın feshedilmesini dahi göze almıştı.³² Tazyiklerin ve zorlamaların had safhaya vardığı bu dönemde, Aksekili ile Elmalılı 1932-1934 yılları arasındaki mektuplaşmalara da bir süre ara verilmiş olabileceği kanaatindeyiz.

1927 yılındaki son mektuptan sonra yazılan ilk mektup Akseki'ye aittir. 22 Ağustos 1934 tarihli mektup mütâd olduğu üzere girişteki kısaca hal hatırdan sorma ve hayır temennilerden sonra tefsir ve meâl üzerinedir. Akseki mektubunda üç nüsha hâlinde yazılan tefsir-meâlin, Mehmet Akif'e ait olanını kendisinin almak istediğini şu ifadelerle bildirmektedir:

*"...Bu münâsebetle şunu da arz ediyorum: Ma'lûm-ı fâzilâneleri olduğu vechile biz de üçüncü cüzden i'tibâren iki takım vardır. Bunun birisi dâireye âit, diğeri de - vaktiyle Akif Bey için yazılan - zât-ı fâzilânelerine âittir. Efendimize âit olan bu takımı ebedî bir yâdigâr olmak üzere bendeniz alıkoymağı evvelce 'arz etmiştim..."*³³

Akseki her hâliyle takdir ve tazim ettiği Elmalılı'nın meâl ve tefsirini üzerindeki düzeltmelere mektubunda işaret etmeye başlamış; "Bunları küstahlığıma 'atf etmemenizi çok ricâ ve istirham ederim. Her halde sözlerimin çok saçma olduğunu bilirsiniz. Tefsîri birinci cildi evvelce okumuştum, şimdi vakit bulup da tekrar okuyamadım. Altında "hüve"

³¹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

³² Bk. Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe Konusundaki Makalesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6, (2016): 01-51.

³³ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi. (Aksekili'nin bir nüshasını aldığı Elmalılı'nın tefsirinin akıbeti ise bilinmemektedir)

zamiri bulunacak ta'birler ve ifâdeler" açıklamasından sonra, düzeltilmesi veya değiştirilmesi gereken yerleri, sahifelerini de not ederek yazmaya başlamıştır:

"...Sahîfe

254- Birinci satırda ilk defa yazdığınız, "fe-in lem tef'alû.."ya âit meâlde sonradan üstüne çıkan şekli daha iyi buldum.

254- "Bir rızık rızıklandıkça" bu ta'birin başka şekle ifrâğını..." zevceler" ta'birinin tercihini muvâfık görüyorum, bir "rızık rızıklandıkça" hem lisan, hem de ifâde noktasından tuhaftır.

289- "Takdîs edip duruyoruz" dediler. Bundan sonra "her halde" diye başlıyorken biraz düşük gibi geliyor. Burada "Allah" yahud "Rabbin" denilse daha muvafık düşmez mi? Bir satır sonra gelen "'âlemini gösterdi" cümlesini pek anlayamadım, acaba bir kalık olmasın.

325- Birinci ve üçüncü satırlarda üzeri çizilmiş yerler daha muvafık gibi görüyorum. Hele "telbis" yerine "karıştırıp" ta'birini tercih etmek çok iyi olur.

340- "Ve entüm tenzurûn" "sizler bakıyordunuz" biraz hafif geldi.

341- "Ve entüm zâlimûn" Zulüm ediyordunuz. Biraz hafif geldi.

344- "Bâriniz" her halde başka bir kelime ile değiştirilmelidir. Çünkü hiç müsta'mel değil ve Türkçe konuşmaya da ağır geliyor.

352- "Dedin" kelimesi daha münasip bir yere geçirilse. Bu gibi yerlerde "hani demişdin ki", "yâd et o zamanı ki..." gibi bir ta'bir kullanılsa daha iyi olmaz mı? Gerçi ecnebî lisanlarda bu gibi yerlerde aynı ta'birleri görüyoruz. Şayet kalırsa iki virgöl arasına almak lazımdır: "Ve bir vakit şu şehre girdikte, dedin

352- "Murdâr" kelimesini hoş görmüyorum. Aynı ma'nâ başka bir kelime ile ifâde edilmelidir.

357- " ..size istediğiniz" yerine " muhakkak sizin için istediğiniz vardır" dedi.

360- Nasrânîler, Sâbiîler, her kim" yerine "Nasrânîler, Sâbiîler (den) her kim de" yazsa iyi olacaktır. "E" bu tefsirde gösterilmiştir. Bu gösterilmezse biraz düşük oluyor.

366- "Maymun olun reziller" tefsirde reziller ta'birine tekâbül edecek bir şey göremedim.

379- "Yekdiğerleriyle halvet ettiklerinde", "halvet olduklarında", "yahut doğrudan doğruya", "tenha kaldıklarında" daha muvâfık olmaz mı?

387- (Ne yaptığınızdan Allah gafil değil) buraya bir "Çünkü biliniz ki" gibi bir kelime ilave edilerek " Biliniz ki ne yaptığınızdan..." dense âyet-i kerîmenin ma'nâsı daha kuvvetli ifâde edişmiş olmaz mı?

390- "Alçak hayat" ta'birini başka ifâde etmek her halde muvâfık olur kanaâtindeyim.

402- "Gazaba uğradılar" ta'biri daha müsta'meldir.

406- "De ki yâ iman ediyor deyinizde". "Ya gerçekten inanmışdınızda" denilmek daha ziyâde ifâde eder gibi geliyor.

406- (kâna içirildi) ... tefsirdeki ifâde her halde şâyân-ı tercihtir. Aynen olmazsa daha başka bir şekilde. Fakat kânâ içirildi" uymuyor.

410- (Ve neler yapıyorlar Allah görüyor)... (Şüphesiz yaptıklarını Allah görüyor) yahut (Şüphe yok ki neler yapıyorlar Allah görüyor) denilse daha münâsip olmaz mı?

415- Bendenize kalırsa burası islah edilmeli ve cüze de konulmalıdır. Aynı zamanda evvelce yazılıpda üzeri çizilmiş olan şekiller tercih edilmelidir.

422- "Nebiz" ta'birlerinin kullanılması her halde münâsip olur. Çünkü (nebiz) itti gibi bir şey hiç yoktur. Olsa bile bugün kullanılmak lazımdır.

437- "Allah o azîm fazlın sâhibi" burada bir (dir) kelimesi olmak lazımdır gelirken konulmamıştır. Başka yerlerde böyle.

443- (Onun Rabbinin indinde), (bir şey üzerinde değil) ifadeleri başka bir şekle konulursa daha hoş olur.

460- (O her yerde hâzır ve nâzırdır) her yerde nâzır mı, her yerden nâzır mı demek lazım) biraz şüpheye düştüm.

464- (Senden milletlerine tâbi' olmadıkça hoşnut olmazlar) ... (Milletlerine tâbi' olmadıkça, senden hoşnut olmazlar).

464- (De ki Allah'ın gösterdiği yol ancak o ..). (de: Muhakkak ki yol, ancak Allah'ın gösterdiği yoldur). (De ki: Allah'ın gösterdiği yok mu, işte yol ancak odur.)

464- (Kasem olsun ki yoktur sana....)...(kasem olsun ki Allah'tan sana ne bir velî, ne de bir yefir yoktur).

470- (Allah ve âhiret gününe iman edenleri) dedi. Bunun yerine (ahâlisini, Allah ve âhiret gününe iman edenleri envâ-i semâratan merzûk buyur) dedi.

İşte muhterem üstadım, birinci cüze dâir, okurken, hatırıma gelen noktaları ber vech-i bâlâ arz ettim. Küstahlıkta denilse yine vaz geçmedim ve geçemezdim. Çünkü eser Efendimizindir.

Kusurlarımın 'afvını ve hitâmet-i samimiyet ve hüsn-i niyyetime bağışlanmasını rica eder ve muhterem ellerinizden operim Efendim hazretleri. 22 Ağustos 1934 Evladınız makamına Akseki İmza³⁴

Akseki'nin yazdığı 10 Şaban 1353/18 Kasım 1934, 24 Eylül 1935 tarihli mektuplarda Akseki'nin, Elmalılı'dan meâl ve tefsir üzerinde düzeltme ve değiştirme talepleri devam eder. Elmalılı, tazyik derecesindeki tefsir ve meâlde yerleri işaret edilerek yapılması istenilen düzeltme taleplerine olumlu bir karşılık vermemektedir. Aksekili 18 Kasım 1934 tarihli mektubunda bu konuya şöyle değinir; "...Tashiherin yine olmadığı bu def'a gördüğüm sahifelerden anladım."³⁵ Akseki, tefsirin "Amme"ye yaklaştığını ve sık sık dile getirdiği Muhammed Abduh'un tefsirine de bakılması gerektiğini 1 Nisan 1936 tarihli mektubunda şöyle tekrar eder:

"Amme" ye yaklaştığınızı anlıyorum. Bu kısımlar çok hafif geçildi. Birçok yerde tefsirden yok. Gönül öyle arzu ederdi ki "Amme" ye mufassal bir tefsir yazılsın. Sonu da evvelki gibi olsun. Belki sizin vardır. Yoksa bir kere de buna bakarsanız diye 'Abduh merhûmun "Amme" cüzü tefsirini gönderiyorum. Okuyabildiğim cüzleri ba'zı işaretler yaparak takdîm etmiştim. Bu vesile ile de mübârek ellerinizden edep ve hürmetle

³⁴ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

³⁵ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

öper takdîm-i ta'zimât eylerim Efendim hazretleri. 7/ Nisân/1936
Du'âcınız Aksekili İmza"³⁶

9 Kasım 1936 tarihli mektubunda Akseki, Antalya'ya ve Korkuteli'ne gittiğini, Burdur ve Isparta'ya dönmesi gerektiği için Elmalı'ya gidemediğini ifade ettikten sonra, tefsirin ağırlaştığını, lakin önemli olmadığını, bitmesine az kaldığını yazmıştır.

Akseki 4 Ocak 1937 tarihli mektubunda tefsirin son formasına geldiği ifade etmekte, Elmalılı'dan yine tefsir ve meâl üzerindeki düzeltmeler istenmektedir. 18 Şubat 1937 tarihli mektubunda Aksekili talak konusu hakkındaki uzun uzun açıklamalarından sonra, Elmalılı'nın bu konuyu yazdığı tefsirde halletmesini istemekte, İslam fihhının dört mezhepten ibaret olmadığını söylemektedir:

"...Bendeniz de tamamen bu fikirdeyim. Şu kadar ki: Hadislerinde bu bâbdaki kat'i delâletlerini de tarh etmiyorum. Gönül arzu ederd ki: Bu tefsîrde salâhiyetdâr kalemizle bu mesele hal edilsin. Bu kadar sarîh nasslar karşısında muhakkak sûrette mezâhib-i erba'aya saplanmamak ma'nâsını, 'afv ederseniz, bendeniz hâlâ anlayamadım. Hâdisât karşısında 'âciz olmadığını, her mesele için muhakkak bir sûret-i hal bulduğunu, maslahat nâsı ve zamanın îcaplarını dâimâ göz önünde tuttuğu söylediğimiz İslâm fihhı yalnız mezâhib-i erba'adan 'ibâret midir?... Buna dâir Şâri'den bir nass mı var?.. Her hangi bir düşünce ile, daha doğrusu düşüncesizlikle, ağızdan böyle bir söz kaçırılmış veyâhut talak hatırında olmadığı halde sırf büyük bir yemin maksadıyla bunu ağzına almış ve sonradan derhal pişman olarak, düşdüğü giryeden kurtulmak için ahkâm-ı şer'iyyeden bir kolaylık aramış olan adama:"Müslümanlıkta bunun çaresi yoktur" diyerek devâmı matlûp olan bir 'âile ocağının sönmesini teshîl etmekten ise -mezâhib-i erba'anın hâricinde dahi olsa ehl-i sünnet fukahâsının ve hatta daha sıkışınca 'ale'l-ıtlâk İslâm fukahâsının kavillerine istinâd ederek veyâhut doğru-
dan doğruya âyât ve ahâdisin sarâhatine bakarak- yıkılmaya yüz tutan 'âile ocağını tersîn etmek daha muvâfık ve rûh-ı İslâm'a daha uygun olmaz mı?... Ben, Anadolu'da bu yüzden perişan olmuş ne 'âilelere tesâdüf ettim. Şimdi ise ayrılmak imkânı da olmadığından zinâ yapıyo-

³⁶ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

rum i'tikâdıyla gece gündüz üzülen çok kimseler vardır. Binâen 'aleyh bu mühim meseleyi tedkik etmeden geçmenize, hiç olmazsa İbn Hacer kadar olsun 'alâka ve cesâret göstermemenize hayret ettim. Biz bu tefsîrde böyle mühim ve hayâtî meselelerin kemâl-i serbestî ile tedkik ve hal edildiğini görmek isterdik. Herkesin söylediğini olduğu gibi kabul ve tekrar etmeyi başkaları yapabilirler. Çünkü bidâ'aları daha fazlasına müsâ'it değildir. Fakat bendenizin nazarımda, haddizâtında zât-ı 'âlinizin delâil üzerinde eslâf gibi söz söylemek salâhiyetini câizsiniz. Böyle olduğu halde bunu yapmamanız ve zamanın ihtiyaçlarına cevap vermemek hizmetten kaçmak demektir. Biz, efendimizden hizmet bekliyoruz. Allah, eslâfa rahmet etsin. Eğer onlarda bu fikirde olsaydılar yolumuzu büsbütün şaşıracaktık.

"Beni üzmeğin, böyle şeylerle meşgul olacak vaktim yoktur, umûmun gittiği yoldan dışarı çıkmayı arzu etmiyorum." gibi sözlerle bizi başınızdandan savmayınız. Bendeniz fikr-i 'âcizânemi kısaca 'arz ettim. Eğer yanlış düşünüyorsam beni delâliyle iknâ' etmeniz lâzımdır ve hat-ta üzerinize terettüp eden bir borçtur. Bunu hâsseten Efendimizden ricâ eder, hürmet ve ta'zîm ile ellerinizden öperim muhterem üstâdım. 7 Zilhicce 1355 / 19 Şubat 1937 Ta'zimkârınız Aksekili İmza³⁷

Elmalılı, Akseki'nin meâl ve tefsire olan sıklıkla müdâhelelerinden ve düzeltme taleplerinden oldukça rahatsız oluyor ve aralarında tartışmalar başlıyor ve dargınlıklar meydana geliyordu. Elmalılı'nın rahatsızlıklarına ve dargınlıklarına rağmen Akseki müdahalelerine ısrarla devam ediyordu. Artık tefsirin sonlarına yaklaşılmıştı, 29 Nisan 1937 tarihli Akseki mektubunda Elmalı'ya şunları yazıyordu:

T. C. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ

29 / 4 / 1937

Huzûr-ı âlilerine

Üstâdım Muhterem, Faziletli Efendim Hazretleri

Sıhhat u 'âfiyette dâim olmanızı Cenâb-ı Hak'tan dilerim, ilmî bir mesele üzerine yazdığım bir mektuptan dolayı bana gücendiğinizi hissediyorum. Gücenseniz de gücenmesenizde ben bu suâllerin arkasını bira-

³⁷ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

kacak değilim. Yalnız şimdilik meşgalenize bakarak muvakkat bir zaman için bıraktım. Evvelce de arz ettiğim gibi böyle şeylere güvenmek olamaz, her ne ise onu bırakalım.

Çoktan beri meâl kısımlarını okumayı bırakmıştım, Sadece tefsiri okuyarak başka nokta-i nazaran ta'kîb ediyorum. Çünkü meâle iliştiğim yerler içinde memnun olmadığınızı anlamıştım. Tebâreke'den beri usûlü değiştirerek arkadaşlardan biri okuyor diğerleri dinliyor. Görülen yerlere işâret konuyor. Haylice dedi-kodu da oluyor. Meâl çok yerde bir mu'ammâ gibi zor, belki aslından da zor. Hele kıyâme âyetlerde başlı başına üst ve alt tarafı ile münâsebeti olmayan birer cümle-i vecîze gibi oluyor. Ba'zen fazla Arapça ba'zan da en ileride bir Türkçe'ye gidiliyor.

Bendeniz artık bunlara da bir şey demeyeceğim. Yalnız başka ma'nâlar ihâm ve işrâb edecek şeylerden son derece ictinâb edilmesini ve bu husûsa dikkat olunmasını tekrar ricâ edeceğim. Çünkü bu başka şeye benzemiyor.

Bir de ba'zen fazla ve a'zamiliğe gidildiği söyleniyor. Gerçi Allah yoluna da'vetin biri de bu tarîk iledir. Bir de cümleler çok uzatılıyor. Ba'zen yarım sahîfe devam ettikten sonra bir nokta geliyor. Yazı gittikçe çok selâset kesb ettiği ve 'âdetâ akıcı bir hâle geldiği halde bu uzunluk yüzünden güç kavranan yerler oluyor. "Korunucu müttakiler" gibi ta'birlere de biraz tuhaf görülüyor. Ya biri, yahud diğeri ile iktifâ olunmak daha muvâfık olmaz mı? Ma'amâfih evvelce de arz ettiğim gibi bendeniz şimdi başka cihetlere o kadar dikkat etmiyorum. Diğer cihetle bakıyorum. İnşâallah yakında bu işi hüsn-i sûretle hitâma erince hal edilmesi icâb eden mühim meseleler için yine başınızı ağrıtır ve ba'zan öfkelendiririm. Hürmetle ellerinizden öper ve devâm-ı 'âfiyetinizi dileirim Efendim hazretleri. Ta'zimkârınız Ahmed Hamdi – İmza"³⁸

Bu mektuptan üç hafta sonra Akseki bir mektup daha yazmıştır. Konu yine meâl ve tefsirdeki düzeltmelerdir. Mektubun son kısmında ise Hârût-Mârût, İskender Seddi, Hızır ve Mûsâ, Birinci Ad Kavmi gibi meselelerin tefsirde hal edilmesinin herkes tarafından beklenildiği ve bilhassa gençlerin zihinlerini meşgul eden konuların açıklığa kavuştur-

³⁸ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

rulmasının umulduğu ifade edilmekte ve mektup sonunda not olarak Robert Koleji mezunu bir şahsın sorusuna yer verilmektedir:

“...Geçen ki formaların birinde "Artık bundan sonra işi kısa kesmeye mecbur oluyoruz" deniyor. Her halde âyetler tefsirsiz bırakılmamalı. Daha ziyade temas-i diniyyeden mühim meseleler hal edilmeli. Rucûm-i şeyâtîn ve cin meselelerinde bunları hal edecek kuvvetli fikr ve mutâla'alar var. Bununla beraber birâz daha mühim cihetler kalıyor. Halbuki bu tefsirden herkes pek çok şey bekliyor. İki gün evvel Vahîd Bey'in aldığı bir mektupta şu suallere tesâdüf ettik: "Acaba Hârût ve Mârût, Sedd-i İskender, Hızır ve Mûsâ, 'Âd-ı evvel ... gibi bir çok meseleler hakkında Hamdi Efendi ne söylemiştir? Bunları nasıl hal etmiştir? E'âzım-ı sûfiyye bunlar hakkında birçok şeyler söylemişler. Futûhat'ta, Kitâbu'l-İbrîz'de ne kadar güzel fikirler var. Bi't-tab' Hamdi Efendi hazretleri bunlardan ne çok istifâde etmişlerdir..."

Bunu yazmaktan maksadım bu tefsirden çok mühim şeyler beklendiğidir. Fi'l-hakîka bunların çokları yapılmıştır. Münâsebât-i sûrede iyi gözetilmiştir. Fakat ben bi'l-hassa daha fazlasını isterdim. Birçok mühim ve muhtelifün fih ve gençlerin dimağlarını işgal eden meseleler var ki onlar tamamen hal edilivermeli idi. Gönül böyle arzu ediyor. Her ne ise, galiba tefsirde bitmişe benziyor. Bendeniz evvel ve âhir yazacaklarımı yazdım. Bu vesile ile de saygılarla ellerinizden öper ve devâm-ı 'âfiyetinizi dilerim muhterem üstadım Efendim hazretleri. Aksekili 15 / 5 /1937 İmza

Dün de evime Robert Koleji mezunlarından biri gelmiş: “Bu tefsir ile gençlere ne verebildiniz?” diye soruyor. Ben de: “Çok şeyler” dedim.”³⁹

20 Mayıs 1937 tarihinde Akseki, Elmalılı'nın kendisine emekli dersîâm maaşının verilmesi konusundaki başvurusuna; “Âsım Efendi ve emsâli dersiamlardan Hamdi Efendi'ye mâliye't-tatbîk olmak üzere...” şeklinde olumlu cevabın geldiğini ve konu ile alâkalı yazının İstanbul Müftülüğü'ne yazıldığını, kendisinin de müftü efendiye ayrıca konunun hızlandırılması için mektup yazdığını ve bu olumlu gelişmeye çok sevindiğini ifade eden bir mektup yazmıştır.⁴⁰

³⁹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁴⁰ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

Elmalılı'ya, Akseki'den metrukâtı arasında bulamadığımız 20 Temmuz 1937 tarihli bir mektup gelmiştir. Elmalılı cevâbi mektubunda;

“...Senelerden beri *fart-ı mesâ’î* ve *ta’b-i kelidden* dolayı *mütemadiyen* başım ağrımakta bulunduğu gibi *mi’demden*, *göğsümden*, *böğürlerimden* de *çenber gibi saran birtakım sancılar içinde kaldığım için birkaç ay Erenköy’den gelmiş bulunuyorum...*”⁴¹

Rahatsızlığının şiddetlenmesinden dolayı tebdil-i hava için Erenköy’de kızının yanında bulunduğunu açıklamakta, Fatih’teki ev adresine gönderilen mektubun kendisine 29 Temmuz’da ulaştığını haber vermektedir. Elmalılı’nın altı sayfa olarak ifade ettiği 20 Temmuz 1937 tarihli Akseki’nin kendisine yazdığı mektup kayıptır ve tüm araştırmalarımıza rağmen bulunamamıştır.

Elmalılı cevâbi mektubunda, Akseki’nin mektuplarına cevap yazmayı birkaç gün geciktirmesini ve bu durumun Akseki tarafından “selâmı sabahı kesmek mânâsında anlaşılmasına” çok üzüldüğünü ifade etmektedir. Elmalılı, mektubunda Târik suresinin sonlarını tefsir etmekte olduğunu belirtmektedir.

Elmalılı, Akseki’ye, yazdığı mektuplarda sıklaşan soruların tefsir çalışmalarında sekteye sebep olduğunu, münakaşaların uzayıp gittiğini, bu yüzden zaten cevapladığı konularda tazyik edilmemesi gerektiğini bildirmektedir. Ayrıca mukaveledeki tefsir programını hatırlatarak şunları ifade etmektedir:

“...Tefsire başlarken evvela bir program yapılmıştı, Ona heyetinizden bilhassa şu fıkralar derç edilmişti. *Furu’da Hanefî Mezhebi*, *usûl de Ehl-i Sünnet mezhebi esas ittihaz edilecek*, *nâsih mensûh gösterilecek*, *buna nazaran benim o meselede mezâhib-i erba’aya muhâlif olanı İbn Kayyım kavlinden kanâ’atim dâiresinde kısaca olsun bahsetmeme i’tirâz edebilirdiniz. Hâlbuki zât-ı âliniz o programın hilâfına olarak bana şu sülâli soruyordunuz: Hâlâ mezheb-i Hanefî’ye mi tâbi olacağız? Ben buna ne diyebilirim? O mesele ile yirmi beş seneden beri uğraşmışım. İbn Kayyım’ın İ’lâmü’l-muvakkı’in, Zâdü’l-Me’âd ve sâir görebildiğim her eserinde ileri sürdüğü sözlerini gözden geçirmişim. Gözettiği maslahatın ve kazımak istediği mahzurların mâhiyetini de takdir etmişim. Bununla*

⁴¹ Elmalılı’nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

beraber bütün edillenin ve mezâhibin hulâsâsından şu neticeye vâsıl olmuşum, o da: Talak-ı selâse def'aten ikâ' şer'an haram ve gûnahtır, Kur'ân'ın ve sünnetin emr ve tavsiyesine muhaliftir. Bundan çok mahzurlar tevellüd eder, lakin lagv değildir, çünkü lagv olsa idi günah olmazdı “لا يؤاخذكم الله باللغو في إيمانكم”⁴² mucibince muâhaze edilmemek iktizâ ederdi. Bundan da daha çok mahzurlar çıkardı” kana'atına vâsıl olmuşum. Bunu da tefsirde hulâsa olarak söylemişim. Siz delilimi hiç nazar-ı i'tibâra almadan da'vâya 'avdet ederek bu arada beni uzun uzun mebâhi-se da'vet ediyordunuz. Bu ise tefsire girmezdi, hayli uzun bir hilâfiyyât kitabı yazmaya tevakkuf ederdi. Onu da şimdi muhâbere suretiyle yapamazdım. Vazifeden çok uzaklaşmış olurdum. Şüphe yok ki zât-i 'âlinizi iknâ' benim haddim değildir. Yalnız kanâ'atimi söylemekten ileri geçersen hadd-i nâ-şinaslık etmiş olurum. Hiçbir zaman ben her meseleyi hal ederim diye bir da'vâya girişmedim. İlimde lâ edrî de bir vazifedir. Benim hürmetimi selamı sabahı kesecek dereceye kadar götürmenizi fasl-ı fâtıra getirebilirdim.”⁴³

Ayrıca Elmalılı Mart ayı içerisinde Diyanet İşleri Resiliği'nden; “iki aya kadar tefsirin bitirilmesi” tebliğinin yapıldığını, tefsiri bitirmek için bütün gayretiyle çalıştığını, mukavelenin muhtasar tefsir üzerine olduğunu, son iki cüzü daha kısa keserek bitirmek istediğini mektubunda dile getiriyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Elmalılı muhâbere ve münakaşaya ayıracak vaktinin olmadığını bildiriyor mektubunda şunları yazıyordu:

“... Böyle iken birkaç sebep karşısında bugüne kadar hitama erdirip de bir nefes alamadım. Birincisi mufassilât denilen bu sûreler pek güçlü. Âkif merhumu da yıldırıp bıraktıran bunlar olduğunu düşündüm. Beş on tefsiri gözden geçirerek mazmunlarını kavramak lüzumu daha büyük bir ehemmiyetle kendini göstermişti. Ben bu sûrelerin meâlinde hitâbetle okunmak için hayli güzel bir üslûba muvaffak olduğum kanâ'atindeyim. Aynı zamanda inzâr ile meşhûn olan bu sûreler daha çok okunacağı için meâllerinin zevk ve ruhu doyurabilmesi tefsire biraz tafsil istiyordu. Bu kararımı büyük ve altı cild teşkil eden bir eserde bunların üstünden geçmek sizin de benim de vicdânımızı muazzep ede-

⁴² “Allah sizi, yeminlerinizdeki yanıldığan dolayı sorumlu tutmaz.” (Bakara, 2/225)

⁴³ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

cekti. Onun için siz de bunların kısa geçilmesine i'tirâz ettiniz ve ke'l-evvel devamını yazdınız ki gereği de bu idi. Bu ise bir senelik işti. İkincisi ahkâm kısmı az olan bu sûrelerin inzârındaki şiddetlerden olsa gerek ki münakaşayı çoğalttınız beğenmez oldunuz. Daha yukarılardan geçenlerle mukâyeselerini münâsebetlerini gayb etmemeye ve programda olduğu veçhile ahlâk ve mevâ'iz mevzularını unutmamaya çalışarak her kelimesini saatlerce belki günlerce düşündüm. Ve mükaddimede dediğim gibi mümkün olabildiği kadar aslına sâdık kalmak maksadını güderen 'arî üslûb ile değil hitâbet üslûbunda yazabildiğim ve onda muvaffak olduğumu zan ettiğim meâllerini ve te'sir ve te'villeri me'hazları ile bir mukâyeseye zahmetini ihtiyâr etmeksizin pek basit olan ve her te'lifte müellifine bağlanması lazım gelen ifâde hususiyetlerine ilişmek suretiyle formaları tekrar tekrar mutâla'a edilmek üzere i'âde buyurdunuz. Meselâ "الا انهم هم السفهاء" ⁴⁴ "اولئك كالانعام بل هم اضل" ⁴⁵ "كأنهم حمر" ⁴⁶ "مستنفرة" gibi âyetlere taalluk eden tefsir mevki'lerinde İbn-i Cerîr ve Râzî gibi büyük tefsirlere tebe'an ahmak ve hayvan ta'birleriyle iktifâ edipte himâr, nazmını veya mânasını tekrar tekrar tasrih etmekten kaçındığım yerde Kur'ân'da olmayan kelimeleri kullanarak nezâheti ihlâl ediyorsun diye azarladınız. Bu azarlarınız münakaşa kapısını açmaksızın yapabildiğim kadar yerine getirmek için çalışırken bu suretle mektuplaşmanızın cevâbını da fiilen vermiş olduğuma müteselli oluyordum. Bir de tefsire tefsir yazar gibi cevap yazmakla meşgul olacak olursam nasıl işin altından kalkarım. Ben postaya mektup götürecek bir vâsitaya bile mâlik değilim.

Üçüncü, tab' işi de bir taraftan ta'cîl ediliyordu ve her forması üç dört saatimi alıyor sersem olup kalıyordum. Mâdem bu seneye kalacaktı bu derece tazyik edilmeme ne vardı. Bu şerâit altında daha fazla ne yapılabilirdi ki selamı sabahı kesmeye kadar vararak bu 'abalinın başına peyderpey yumrukla ittirip duruyorsunuz. Aziz Hamdiciğim, dedim ya elbet bunda da bir hikmet var. Fakat bu yumrukla iktifâ etmeyip bir de şöyle buyuruyorsunuz: "Yalnız husûsi olan bu işi resmi işe de intikâl ettirdiniz. Gönderilen notların dün 'âdetâ tahkir-âmiz birtakım 'ilâveler

⁴⁴ "İşte bunlar behâim gibi, hatta daha şaşkındırlar." (A'râf, 7/179)

⁴⁵ "Sanki ürkmüş yaban eşekleri." (Müddesir, 74/50)

⁴⁶ "Ha doğrusu süfehâ kendileridir." (Bakara, 2/13)

ile i'âde edildiğini hayretle gördüm. Makâm-ı riyâsetten giden notlar imzasız da olsa resmîdir." Afedersiniz amma doğrusu bu taktiğinizi beğenmedim. Resmi o notları husûsiyetten çıkarıp da resmi addetmenizi kiyâsetle mütenasip bulmadım. Onları resmi saymayı mahzurdan sâlim görmem. Teemmül buyuruluyorsa ne demek istediğimi takdir buyurursunuz."⁴⁷

1937'nin Temmuz ayı sonunda yazılan bu mektup Akseki'nin eline geçer geçmez, Akseki 4 Ağustos 1937 tarihinde Elmalılı'ya sekiz sayfalık bir mektup yazmış ve: "...Yalnız yazılarımın, her zaman söylediğim gibi; hüsn-i rabt u zabt-ı nizâm u intizâmı yoktur. Gelişi güzeldir. Bundan dolayı afvınızı ricâ ederim. Çünkü günde ba'zan on beş yirmi mektup yazmak mecburiyetinde kalıyorum... Her ne ise bu yazıyı bende beğenmiyorum fakat dediğim gibi çare yok." şeklinde açıklamasından sonra, Elmalılı'ya tefsir çalışmalarının önemli olduğu kadar yorucu olduğunu bildiğini, kendilerinden sağlıklarında yeterli derecede istifade edemediği ilim ehlinin birer birer âhirete irtihal etmesinden dolayı hayattakilerden azami derecede istifâde etmeye çalıştığını ifade etmeye çalışmıştır. Kayıp mektupta dile getirdiği ve mâhiyetini bilemediğimiz mesele ile alâkalı Akseki; "...hadîs-i şeriflerde (verak) kelimesi bugün mutlak gümüşte kullanmak değil, sikkeli ve râyic gümüşte kullanmak bir hakikat olacaktır. Hiç olmasa mecâz mütefâriktir. Her ne ise o şimdilik dursun." ifadelerini kullanmaktadır.

Mektubun asıl konusu boşanma ve Elmalılı'nın tefsirde kullandığı ifadeler üzerinedir. Akseki konu hakkında mektubunda şu cümlelere yer vermektedir:

"Benim delili kâle almadan onun (İbni Kayyım'ın) da'vâsını tekrar ediyordunuz" buyuruyorsunuz. Hayır, muhterem üstâdım, öyle değil. Bu, ne İbni Kayyım'ın, ne de İbni Teymiyye'nin da'vâsıdır. Onlardan çok evvel sahâbe ve tâbi'înin da'vâsıdır. Bendenizde bu günkü zarûretler karşısında bu kadar ehâdis-i sahîheye istinât eden bir meseleye çok taraftar olduğumu ve şâyet bundan hata ediyorsam irşâd edilmemi ricâ ederim. Bunun üzerine hiçbir selâmınıza da nâil olamayınca fikrim değişti. Bu meseleden dolayı dedim:" Ben hiçbir zaman her meseleyi hal

⁴⁷ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

ederim diye bir da'vâda bulunmadım." buyuruyorsunuz. Evet, öyledir, fakat bu meseleleri muhakkak hal edebilirsiniz. Ama mezâhib-i erba'aya muhâlif olur. Her halde bunun bir günah olduğu i'tikâdında olmadığınız hiç şüphe etmiyorum. Bu da burada kalsın. Çünkü bunlardan dolayı zihninizi meşgul ettiğime zaten nedâmet ettim. Selâm ve sabâh bu mesele üzerine kesildi zehâbı hâsıl olduğu için çok müteessir olmuşum.

Ta'cîl ve tazyik olduğunuz doğru, fakat ne yapalım o bizden değil, ancak münâkaşa ve muâhaze ta'birini yerinde bulmuyorum. Şâyed yazılardan böyle bir şey hissediliyorsa kat'iyen doğru olamaz. Maksad, eseri ve yüksek şahsınızı korumaktır. "Ahmak veya hayvan" kelimelelerinden dolayı bendeniz hâşimâne ihtâr ettim, ne de azarladım, bi'l-'aks ihtâr olduğumdan dolayı efendimize ma'lûmât verdim. Ne yapalım o günde onun aklına bu esdi ve dediğim gibi söyledi. "Beni bir dikte kâtibi farz etmek istiyorsanız bu da hakkımda konuştuğunuz teveccühe karşı tenâkuzdur" Estağfirullâl el-'azîm!

Evet, on iki senedir bu yüzden çok 'azâb çektim. Hele bütçe zamanları gelince mümkün olsa bir tarafa gizlenmek, görünmemek isterdim. Bunları da tuhaftır, en yakınımdan duyardım. Sanki bu işi bir ayda yetiştirecek imiş ve güya ben yaptırmıyormuşum. Maksadım, bir hakikatı ifâde ve bir hasbihâldir. Hâşâ size olan hürmet ve ta'zîmden dolayı pişmanlık değildir. Fakat ne saklamalıdır, ana dilimizde birkaç ciltlik bir Buhârî tercümesi, yedi-sekiz ciltlik bir tefsîr yazılmasına sebep olduğum halde gün oldu ki bu hayırlı işte sebep olduğumdan nedâmet hisseder gibi oldum.

Memleketteki kelimelerin bulunmasına bende taraftarım. Hatta arkadaşlara buna dâir misallerde söyledim. Bazı eski tercüme yapanlar memleketinde ne sûretle konuşulduğunu anlamaya çalıştıklarını anlattım. Fakat bazen de pek aykırı görülürse onu işâret etmeyi muvâfık buldum. Söz temsili esvâk, hiçbir yerin şivesi değildir. Bizim de hatırı-mıza sanıldığı gibi her halde bu gibi yerlerde Türkçe'sini düşünmekten ise olduğu gibi söyleyip geçmeyi kolay buluyorsunuz. Mektupta da öyle buyuruyorsunuz. Fakat bu kadar gayr-i me'nevî olursa biz muvâfık görmüyoruz. (Bunlar münâkaşaya değer şeyler değildir) buyuruyorsunuz. Maksadın münâkaşa olmadığı ma'lûm-ı faziletsizdir. "Hocanın suyunu sıktık diye atıvermeyin". Hâşâ, öyle bir şey yok, bi'l-'aks biz

mütemâdiyen sıkılamak istiyoruz ve hatta bazan da fazla sıkarak koparmak derecesine getiriyoruz.

Elverir ki: Efendimize karşı sizde kim oluyorsunuz, koruk olmadan üzüm mü oldunuz diyebilirsiniz. Biz efendimizi sıkılamak ve sızdırmak istiyoruz. Mezhebe muhâlifde olsa, âyet ve hadîse muhâlif düşmedikçe efendimizin de hamiyetli fikirleri ve icihatları olacağına eminiz. Bunları mezhebe muhâlifte 'ad etmeyiz. İmâm-ı Azam ile Ebû Yûsuf arasında geçen az bir zamanda değişen örf bakarak Ebû Yûsuf'un Hazreti İmâm'a muhâlefet ettiği ve örf üzerine vârid muhâlif icihatlarında bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa bizim de sizden ba'zı şeyler istemeğe haklı olduğumuza hak vermeniz lazımdır."⁴⁸

Akseki 21 Ağustos 1937 tarihli mektubunda, Elmalılı'nın hususi göndereceği mektupla yazacaklarını yazmasını istediği için hususi yazdığını, formanın geciktiğini, formanın yarımından fazlasını kendisinin okuduğunu ifade ederek, 4844, 4847, 4851 ve 4851. sayfalardaki işaret ettiği yerlerin tekrar gözden geçirilmesini istemektedir.⁴⁹

Akseki 19 Ocak 1940 tarihinde Elmalılı'nın Kurban Bayramı'nı tebrik ettiği kısa bir mektup yazmıştır.⁵⁰ Akseki Temmuz 1940 tarihinde 13 sayfalık uzun bir mektup yazmış, mektubunun başında: "...4 Saferü'l-hayr 1359 târîhli çok kıymetli cevab-nâmenizi hürmetle aldım ve dikkatle okudum. Her gün; yarın cevap veririm, acele edeyim derken aradan beş ay geçmiş de haberim yok." şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Akseki'nin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere 13 Şubat 1940 milâdî tarihli Elmalılı'nın Akseki'ye gönderdiği mektupta kayıp mektuplar arasındadır.

Akseki mektubunda üzüntülere sebep veren konulara kısaca girip izâhatlar yaptıktan ve yazdığı herşeyin ilim adına ve Elmalılı'nın yüksek şerefi adına olduğundan hata da etse ecre nâil olacağını ve dolayısıyla ihtiyaç olan konularda sorular sormaya devam edeceğini belirtmektedir. Akseki, Diyanet İşleri Reisliği'ndeki on sekiz senelik vazifesi içerisinde çok önemli hizmetlere vesile olduğunu, dokuz ciltlik tefsirin, altı ciltlik *Buhârî-i Şerif* tercüme ve şerhinin bu dönemde ortaya çıktığını, bilhassa

⁴⁸ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁴⁹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁵⁰ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

gençlerin bu eserlerden çok istifade ettiklerini ifade ederken, *Hucetullâhi'l-Bâliga'nın* tercümesine de bir an önce başlanılması gerektiğini, kendisine düşen görev ne ise yaptığını ve yapmaya hazır olduğunu mektubunda şöyle dile getirmektedir:

“... Şu on sekiz sene içinde, senelerce ve belki asırlarca Şeyhu'l-İslam kapısında oturup bol bol para alan ve kendilerine İslam'ın hâmisî, Şeyhu'l-İslâm, Müftî'l-En'âm, Ders Vekili... süsünü veren zevâtın çok, hem de pek çok hizmet ettiğime kâni'im.

Hepsi inkâr edilse körlerin dahi gözüne sokabileceğim dokuz cild tefsir ile bugüne kadar sâhâ-i intişâra çıkmış olan altı cild Buhâri-i Şerif tercüme ve şerhi ortadadır. Dini bir irşâd sesi işitmemiş olan en hücrâ köylerde her Cuma günü dinledikleri hutbelerden zarûrât-ı dîniyyelerini bellemekde olanlar ve bunların şükrân yazılarını nazar-ı dikkate almıyorum.

...Artık bir daha avdet etmemek üzere bunları bırakılımda diğer işe gelemim. Hucetullâhi'l-Bâliga'nın tercümesine gelince: Maksad sadece bunun tercümesi değil, re'sen böyle bir eser yazmak ve yazdırmaktır. Bunun tercümesine başlanıldığı takdirde baş tarafta İslâm i'tikâdına âit en mühim mebhasler yazılacak ve hikmet-i İslâmiyye tebârüz ettirilecek demektir. İbadet mebhasleri, ahlak ve muâmelât kısımları da öyle. Burada iliştiğiniz yerler elbette olacaktır...”⁵¹

Akseki, mektubunda on iki yıl süren tefsir telifi ile yorulduğunu ve yeni eserler konusunda ümitsizlik hissine kapıldığını düşündüğü Elmalılı'ya, yapacak çok işlerinin olduğunu söylemekte, çalışmalarına devam etmesi için teşvik edici cümleler kullanmaktadır: “...Kime okutacağız öyle mi? Tefsiri, hadis tercümelerini okuttuğumuz gençlere! Hemen her gün tefsir isteyen, Metâlib ve Mezâhib'in mukaddimesini okumak için bana müracaat eden ve tefsirin mukaddimesindeki bazı satırları yanımda ezbere okuyan yüksek tahsillerini bitirmiş veya bitirmek üzere bulunan gençlere. Biz “ءَاثًا لَّمْبَعُوْنُ”⁵² diyenlerden değiliz diyen bir zât-ı muhteremden bu yolda bir mütâla'anın sudûr etmiş olması cidden hayreti

⁵¹ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁵² “Cidden biz mi mutlak ba'solunacağız?” (Müminün, 23/82)

*mûcibtir. Kuvvetli bir menba'ın suyu hiçbir zaman kesilmez. Bugün bunların âşığı ve arayıcısı evvelkinden daha çoktur...*⁵³

Akseki, dinî kitaplardan ürkmüş çocuklara dini sevdirep öğretmek için, dinî eserlere resim konulmasını ve bu uygulamanın Mısır tarafından yapıldığını belirtmektedir:

*"...İslam'da resmin mâhiyeti hakkında âcizâne uzun bir tetkikatta bulunduğum ve bu babda ki ehâdis-i şerîfeyi tamamen tedkik eylediğim cihetle herhangi bir kitaba resim koymakta hiç beis görmüyorum. Hele dinî kitaplardan ürkmüş olan çocuklara bu kitapları okutabilmek için resim konulmasını kat'î bir ihtiyaç telakki ediyorum. Çocuklarımızın bugünkü hâlerinden yüreği sızlayan her Müslümanın da bu ihtiyacı görmesi ve böyle düşünmesi lazımdır diyorum. Bununla beraber henüz böyle bir teşebbüsüm yoktur. Halbuki ihtiyacı bizden evvel duyan Mısır hocaları bunu çoktan yapmışlar ve tefsirlere kadar resim koymuşlardır. Selefî ders vekâleti makâmını ihraz edenlerden olup el-yevm Mısır ulemâsı arasında büyük bir mevki kazanmış bulunan ve birçok meselelerde çok muhâfazakâr ve müttakî görülen İstanbul dersiamlarından Zâhid Efendi'nin de mecmualarda her zaman makâlelerini okurken resimlerini de görüyoruz..."*⁵⁴

Akseki'nin mektubu, Elmalılı'nın dersiâm maaşı konusundaki açıklamaları ve sihat ve afiyet temennileri ile tamamlanmaktadır.

Akseki tarafından Elmalılı'ya yazılan ve tarihsiz olan diğer üç mektup; " 3431: Meâl-i Şerîfi- (Ehl-i kitâba da mücâdele etmemek, ancak en güzel olan sûretle başka, ancak zulm edenler başka)

3452- Allah halkı ilkin yapar ilâ âhiri. Allahü yağbdiü'l-halka ilâ âhiri... Bu âyetin meâli tâm ifâde edilememiş gibi görülüyor

3469- "Nitekim Çanakkale olmuşuk" misâle lüzum olmadığı fikrindeyim. Sanki aşağısı birâz tuhaf gelecektir. Çıkarıvermeli.

Âyetin meâlini ve 4317 inic sahîfesini tekrar gözden geçiriniz. Yine 'ayni sahîfede dalkavuk ta'birinin ma'nâsı tekrar gözden geçirilmeli.

⁵³ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁵⁴ Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

4024 üncü sahîfenin beşinci satırının sonlarına doğru "Müfessirîn Mücâhid'den naklen....." o bir satırın kalkmasını bence daha muvâfıktır.

1- Onuncu satırdaki "âhirete" kelimesini de kaldırıp ümît içinde çalışmaya mutlak bırakmak daha münâsîp olduğu fikrindeyim.

2- Aynı sahîfenin on ikinci satırından i'tibâren diğer sahîfeye kadar olan satırları bir kere daha dikkatle gözden geçirmek lâzım olduğu kanâ'atındayım. Gerek Ebû Na'im'in, gerek diğerinin hadîsi olduğu gibi nakilde o kadar fâide görmüyorumtefsir ve meâlle alâkalı düzeltmeler üzerinedir." gibi birçok konunun düzeltilmesini, çıkarılmasını istediği konular üzerinedir.

Elmalılı'nın Akseki'ye yazdığı son mektup 29 Ocak 1940 tarihli olup, Elmalılı mektubunda, kaza geçiren Aksekili'ye üzüntüsünü dile getirirken, Diyanet İşleri Reisi Yardımcılığı'na getirilmesinden dolayı da tebrik etmektedir.⁵⁵

d. Elmalılı ile Şerafettin Yalpkaya Arasındaki Mektuplaşmalar

Elmalılı ile Şerafettin Yalpkaya⁵⁶ arasındaki tek mektup, 19 Ocak 1942 tarihli olan ve Şerafettin Yalpkaya'nın Elmalılı'ya yazdığı mektuptur. Sol üst köşesinde "T. C. Diyanet İşleri Reisliği Hususi" şeklindeki antetli kağıt, 16x21 cm ebatlarında, nohûdî renklidir. Şerafettin Yalpkaya'nın kendi el yazısı ile Osmanlıca yazıp, yine Osmanlıca ünvanı olan "Diyanet İşleri Reisi" yazdıktan sonra Latince "M. Şerafeddin Yalpkaya" diye imzaladığı mektup tek sayfadır.

⁵⁵ Akseki'nin Diyanet İşleri Reisi olması 1939 yılıdır. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989): 293-295.

⁵⁶ Mehmet Şerafettin Yalpkaya: Şerafettin Yalpkaya 17 Kasım 1880 tarihinde İstanbul Kocamustafapaşa'da doğdu. Babası Kâdiriyye tarikatı şeyhlerinden Cerrahpaşa Camii imamı Hâfiz Mehmed Ârif Efendi'dir. Firuz Ağa Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra hafızlık yaptı. Dâvud Paşa Rüşdiyesi ve Dâru'l-muallimîn'den mezun oldu. Beyazıt ve Fatih camilerinde Kastamonulu Süleyman Efendi, Trabzonlu Hüsnü Efendi ve Arapkirli Hüseyin Avni Efendi'den medrese tahsili görerek 1902 yılında icâzet aldı. Girdiği ruûs imtihanını kazanamayınca, Harbiye Nezâreti Muhâsebât Dairesi Tahtirat Kalemi'nde 1904-1906 arası kâtiplik yaptı. 1909 yılında kadar muallimlik yaptıktan sonra, 1912 yılında ruûs imtihanını verince Beyazıt Camii'nde ders vermeye başladı ve farklı liselerde de ders okuttu. 1924 yılında Dâru'l-fünûn İlähiyat Fakültesi açılınca 1924-1933 yılları arası bu kurumda kelâm tarihi, İslam dini ve felsefesi müderrisliği yaptı. 1933 yılında İlahiyat Fakültesi kapatılınca, ordinaryüs profesör ünvanıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Teđkikleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirildi. 14 Ocak 1942'de Diyanet İşleri Reisliği'ne getirildi ve bu görevde iken Ankara'da 23 Nisan 1947 tarihinde vefat etti ve Cebeci Asrı Mezarlığı'na defnedildi. Yalpkaya'nın farklı konularda eserleri bulunmaktadır. Bkz. İsmail Kara, "Mehmet Şerafettin Yalpkaya", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 43 (İstanbul: TDV Yay., 2016): 308-310.

Mektuptan anlaşıldığı üzere Elmalılı, Şerafettin Yaltkaya'yı 14 Ocak 1942 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği'ne tayin edilmesinden dolayı Abdülhalim Sâbit vasıtasıyla tebrik etmiş, Yaltkaya'da bu tebriğe cevâbî bir mektup yazmıştır. Mektup şöyledir:

T. C. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ

Ulemâ-i zaman fâzıl-ı devrân nâdire-i zaman efendim kardeşim

Abdülhalim Sabit'e lütfen tevdi' etmiş olduğun ve onun da lütfen bana mektup ile bildirdiği tebriğe, bu işe geçmekten ziyade memnun oldum. Ellerinden gözlerinden öperek ed'îye-i hayriyenizi niyaz eder ve bizi de duâdan unutmamanızı ricâ eylerim. Hocamız Mustafa Âsım Efendi üstâdımızın da ellerini öper ve du'âlarını istirham eylerim. Karîben kesb-i 'âfiyet etmenizi Hak'tan niyaz eyler ve gözlerinizden öperim aziz kardeşim.

19 Kânûn 1942

Diyanet İşleri Reisi

M. Şerâfüddin Yaltkaya

Sonuç

Elmalılı'nın, Diyanet İşleri Reisliği ve Diyanet İşleri Reisleri ile yaptığı mektuplaşmaları, Mehmet Akif'in Kur'ân-ı Kerim'in meâli için, kendisinin de tefsir için 25 Ekim 1925 tarihinde imzaladıkları sözleşme sonrasına aittir. İlk mektup Diyanet İşleri Reisliği'nden gönderilen 28 Aralık 1925 tarihli, son mektup Elmalılı'nın vefatından yaklaşık dört ay önce Şerafettin Yaltkaya tarafından gönderilen 19 Ocak 1942 tarihli'dir. Kayıp olan mektuplarda göz önüne alındığında dönemin şartları dahilinde, Elmalılı ile Diyanet İşleri Reisliği arasında yoğun bir mektup trafiği yaşanmış, bu mektupların çoğu Akseki tarafından yazılmıştır.

Akseki'nin Ekim 1940 tarihli mektubunda ifade ettiği: "... 4 Safe-ru'l-hayr 1359 (13 Şubat 1940) tarihli çok kıymetli cevab-nâmenizi aldım ve dikkatle okudum.." 13 Şubat 1940 tarihli mektup; Elmalılı'nın mektubunda dile getirdiği: " 20/7/1932 tarihli mektubunuzun dest-i hakîrâne-me vusulü bugün 29/7 Perşembe kâbil olabildi.." 20 Temmuz 1932 tarihli mektup; yine Akseki'nin Temmuz 1940 tarihli mektubunda; "Rahmeten li'l-âlemîn hakkında ki sihir meselesini esâsından kabul

etmeyenlerde var demek eğer bir mahcûbiyyet ise bendeniz bunu if-tihârla kabul ediyorum. Çünkü efendimize en son yazdığım mektup bu mesele hakkında idi.” İfadelerinden “sahir meselesi”nin geçtiği mektup tespit edebildiğimiz kayıp mektuplardır. Tespit edemediğimiz kayıp mektupların da olması ihtimal dâhilindedir.

Diyanet İşleri Reisliği, hükümetin “Türkçe İbadet” konusunda kullanılmak üzere basılmasını acilen istediği meâli Elmalılı’dan alabilmek için baskılarını arttırmış, sözleşmede “tefsir ve meâlin birlikte basılması şartı” açıkça belirtildiği halde, meâlin müstakil olarak basılacağını, tefsirin daha sonraya kalacağını Elmalılı’ya tebliğ etmiştir. Elmalılı ise sözleşmenin feshini dahi göze alarak, kesinlikle buna müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Elmalılı’nın mektubunda; “...eser bitmeden evvel tab’ı cihetine gidilmemek mukarrarât-i esâsiyeden olduğu halde...” ve tefsirin mukaddimesindeki; “Tefsir sûre-i Furkan’a geldikten sonra idi ki meâlin tahririni deruhte etmiştim. Arzu ederdim ki bitmeden tab’a verilmesin. Lâkin hitâma ermeden basılmasında isti’câl edildi”⁵⁷ açıklamalarından rızası dışında meâl-tefsirin baskısına başlanıldığı anlaşıl-maktadır.

Ayrıca Elmalılı mektubunda; “... mükaddimedede dediğim gibi müm-kün olabildiği kadar aslına sâdık kalmak maksadını güderen ‘arî üslûb ile değil hitâbet üslûbunda yazabildiğim ve onda muvaffak olduğumu zan ettiğim meâllerini ve te’sir ve te’villeri me’hazları ile bir mukâyese zahmetini ihtiyâr etmeksizin pek basit olan ve her te’lifte müellifine bağlanması lazım gelen ifâde hususiyetlerine ilişmek suretiyle formları tekrar tekrar mutâla’a edilmek üzere i’ade buyurdunuz” şeklinde rahatsızlığını dile getirmesine rağmen Akseki’nin, meâl ve tefsirde yoğun bir şekilde devamlı düzeltmeler istemesi, “hâlâ Hanefî Mezhebi’ne mi uya-çağız, İslam fıkhı dört mezhepten ibaret değildir” diyerek, talak, Hârût-Mârût, İskender Seddi, Hızır ve Mûsâ, Birinci Ad Kavmi, Rucûm-i şeyâtîn, cin ve diğer konularda Elmalılı’dan dört mezhep dışında fetva vererek bu konuları tefsirde halletmesini istemesi ve bu konularda ısrarcı olması, Elmalılı ile Akseki arasında gerginliklere ve küskünlüklere sebebiyet vermiştir. Elmalılı, her türlü zorlama ve baskıya karşı, Diyanet

⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (Tıpkı Basım), c. 1, (İstanbul: DİB Yayınları, 2015), 4.

İşleri Reisliği ile yaptığı anlaşmanın, “İtikatta Ehl-i Sünnet, amelde Hanefî mezhebine riâyet edilecek” şeklindeki beşinci maddesi çerçevesinde çalışmasına tâviz vermeden devam etmiştir.⁵⁸

25 Ekim 1925 tarihinde Elmalılı ile birlikte Kur’ân-ı Kerîm meâlini yazmak üzere Diyanet İşleri Reisliği ile sözleşme imzalayan Akif, anlaşma tarihinden birkaç ay sonra Mısır’a gidip yerleşmiştir. Akif, Mısır’da yazdığı meâlleri, tefsirin içinde boş bırakılan meâl kısımlarına konulması için Elmalılı’ya göndermiştir. Fakat Akif, Şubat 1927 tarihine kadar sadece A’râf sûresini de yazdığı yedi buçuk cüzlük meâlleri göndermiş, gelişen olaylar karşısında aldığı karar gereği 1932 yılı Aralık ayında sözleşmesini feshedene kadar meâlle alâkalı herhangi bir çalışmasını Elmalılı’ya göndermemiştir.⁵⁹

Elmalılı’nın, Diyanet İşleri Reisliği ile yaptığı anlaşmayı feshederek daha rahat bir yolu tercih etmesi veya baskılardan bunalarak Akif gibi Mısır’a yerleşmesi her zaman mümkündür. Fakat o, toplumun içinde bulunduğu şartlarda “Türkçe meâl ve tefsir” gibi bir konunun ne kadar önemli olduğunu ve devletin uygulamaya koyduğu “Türkçe İbadet – Ana dilde İbadet” konusunun ancak bir Kur’ân-ı Kerîm meâliyle yapılabileceğini bildiğinden, on iki yıl gibi uzun süren, meşakkatli ve çok zorlu bir süreci her şeye katlanarak devam ettirmiş, başkalarının bu konuya müdahalesini de engellemeyi başarmıştır.

Elmalılı, madden ve mânen 1925 - 1938 yılları arası çok sıkıntılar yaşamasına, uzun süren baskılardan bunalmasına rağmen meâl ve tefsiri tamamlamıştır. Yalnız Elmalılı’nın üzerindeki baskılar ve hükümetin “Türkçe Kur’ân, Türkçe İbadet” ısrarlarından dolayı acele edildiği ve arzu ettiği gibi bir meâl-efsir yazmadığı/yazamadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden olmalı ki Elmalılı, Diyanet İşleri Reisliği’ne yazdığı meâlden sonra, tamamen farklı olarak bir meâl daha kaleme almıştır.⁶⁰

⁵⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Dosya Kodu: 030 10 26 149 18.

⁵⁹ Bk. Necmi Atik, *Mehmet Akif Ersoy’un Kur’ân Meâli* (İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2016).

⁶⁰ Bk. Necmi Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Yazdığı İkinci Meâl”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (2020), (183-222).

Kaynakça:

Atik, Necmi. "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe Konusundaki Makâlesi". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6 (2016): 01-51.

Atik, Necmi. "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İkinci Meâli". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (2020): 183-222.

Atik, Necmi. *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Meâli*. İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2016.

Bolay, Süleyman Hayri. "Akseki, Ahmet Hamdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 293-295. İstanbul: TDV Yay., 1989.

Çakır, Ömer. "Türk Edebiyatında Mektup". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2005.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Dosya Kodu: 030102614918.

Elmalılı'nın Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

Ertan, Veli. "Rıfat Börekçi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 325-326. İstanbul: TDV Yay., 1992.

Kara, İsmail. "Mehmet Şerafettin Yaltkaya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 308-310. İstanbul: TDV Yay., 2016.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Yeni Meâlli Türkçe Tefsir. İstanbul: DİB Neşriyatı, 1935.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili* (Tıpkı Basım). İstanbul: DİB Yay., 2015.

Yücel, İrfan. "Diyanet İşleri Başkanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 455-460. İstanbul: TDV Yay., 1994.

EKLER:

۵

دیانت‌اندیشی بیسی مختصم رفعت‌اندی حضرتزید

مرد و صفا قدر :

ریشوندی حضرتزید بگویم که ما ^{حججه} تارخی مختصم را نیز در ترجمه‌های طبعی ایسی
و تفسیرهای کردی باقی‌مانده تقریباً بی‌سند و غیره با بی‌سند و غیره که در
اهلیت بی‌سند است. حیرت‌ه قارم ، سائر اولم . بو تفسیر و غیره بی‌سند
مشهدی بی‌سند است که در . سوکه و ترجمه تفسیر که در کتب بریده و غیره
طبعی ایستاده و در قیود و تعداد نیز در . مقدار نادره و غیره ایستاده . بی‌سند و غیره
ایستاده با سواد و کتبه و قیود و غیره بی‌سند و غیره بی‌سند و غیره . عاقلان و غیره
زده قدر و غیره ایستاده . بی‌سند و غیره که ترجمه و طبعی ایستاده و غیره ایستاده . نقد
تفسیر طبعی که در قیود و غیره ایستاده و غیره ایستاده . ترجمه بی‌سند و غیره
خارج از مقدار و برکت است که ایستاده . بو تفسیر ایستاده و غیره ایستاده . معصوم
کیمی بر تفسیر ایستاده و غیره ایستاده . او را هم مقدار و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره
حیثیت و در ترجمه ایستاده و غیره ایستاده . بو تفسیر ایستاده و غیره ایستاده و غیره
یا غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
در ترجمه ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
سرحدی و در ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
در سواد و غیره ایستاده

Diyanet İşleri
Reisliği
H

بر کتابت و درج ...
نا ...
و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
در ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده و غیره ایستاده
دیانت‌اندیشی

۹۷۷ ۷ ۴

وضیلتوا خدمت حضرتین

عبد و عابدانہ دایم اولموز عینا جغتہ ایدرم . تفریک صور و جرماتیکه
خاطریکه بعد ستم بر آن عهد ایدرم :-

۱- ۲۴-۲۰۰۰ عین حقیقتک بستی سزائیکه صولکون دوغوز «مغیر»
کاهده نقد « او بر طراز قالماسک بخر او موافقت .

۲- او توخین سزاده کی « آخرت » حدسی ده قلد یروب ایله بختنه
جانی یا مطلق بر حق دایم ماسک اولدنی فکریم .

۳- عین سزایک حقیقتک اولد ایچنی سزایک اعتباراً دیکر حقیقت
سزادله سزایک برک و اها دقت کوز دیر برکت لازم اولدنی
قاعده ایم . کوز ایو نعلیم کوز دیکرینک حقیقت اولدنی
کلی فخره او حقیقت کوزیم .

۴- تفریکه سزایک کلدیلیم ، قرابت سزایک ایله بیلیم کی ؟
اقتد حقیقت صور دیر .

وسته الیزدیه اوزیم و الله اعلم الباقی خدمت حضرتین .

آق کلاه
حقیقت

T. C.
^ DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
MUSUBİ

علامت زمانه فصلی دوزمه نادره زمانه اقدم قرده

علیهم السلام لطفاً توریتمیه (تفریکه) وادنده لطفه یا مکتوب
ایله بیلدیک توریتمه بوائیه کجکده زیاده منون اوزیم الیزدیه
کوزلیکده ایزدیه ک ادعیه فیدیکه نازاید ویزده دعایه
اردنی کوزی رحا اوزیم خواجمن مصطفی افق استاد کله ده
الایچی ایدی و دعایلی استیسلام ۲۰۰۰ قریباً ک عاقبت ایزدیه
حقیقت نیشاید کوزلیکده اوزیم غرض قرده

۱۹۱
دایته انیزه
M. Şerifuddin
Jalokaya

